The background of the entire page is a photograph of a railway track. The tracks are made of metal rails on wooden sleepers and run through a lush, green forest. The perspective is from a low angle, looking down the length of the tracks as they recede into the distance. The lighting is bright, suggesting a sunny day.

Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce

**Materiały z konferencji
Sochaczew, dn. 19 października 2016 r.**

STACJA MUZEUM
SOCHACZEW

***ZNACZENIE MIEJSC PRZYRODNICZO CENNYCH
ORAZ EDUKACJI EKOLOGICZNEJ W TURYSTYCE***

***ZNACZENIE MIEJSC PRZYRODNICZO CENNYCH
ORAZ EDUKACJI EKOLOGICZNEJ W TURYSTYCE***

***MATERIAŁY Z KONFERENCJI
SOCHACZEW, DN. 19 PAŹDZIERNIKA 2016 R.***

STACJA MUZEUM

Sochaczew 2016

Sochaczew 2016

Wydawca: Stacja Muzeum, ul. Towarowa 3, 00-811 Warszawa
www.stacjamuzeum.pl, www.mkw.e-Sochaczew.pl

Redakcja: Walentyna Rakiel-Czarnecka

Projekt okładki: Małgorzata Kazur

Fotografia na okładce: Małgorzata Kazur

Skład i łamanie: Tomasz Karolak

Druk: P.H.U. Remex Remigiusz Jarosz, Sochaczew

Stacja Muzeum posiada wszelkie prawa autorskie do publikacji.

Materiał bezpłatny, nie do sprzedaży.

Fotografia na okładce przedstawia tor Sochaczewskiej Kolei Wąskotorowej
na stacji Tułowice na skraju Kampinoskiego Parku Narodowego.

ISBN: 978-83-945830-1-9

Wojewódzki Fundusz
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
w Warszawie

Publikacja wykonana w ramach zadania: Organizacja konferencji „Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce”, dofinansowanej w formie dotacji w kwocie 10.735 zł przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie, www.wfosigw.pl.

Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie
nie ponosi odpowiedzialności za treści merytoryczne zawarte w materiale.

SŁOWO WSTĘPNE

Nasz pociąg Retro wiezie turystów do Puszczy Kampinoskiej. Zabytkowy pojazd i 18 km torów to mocne łączniki kolejnictwa i bogactwa przyrody. Na tym pomoście między techniką a naturą od kilku lat budujemy nasz produkt turystyczny „Kolejką wąskotorową po wiedzę, radość i relaks”. Do atrakcji, jaką jest i muzeum, i pociąg Retro, dodajemy usługę – edukację oraz inne, różnorodne działania, których celem jest dostarczenie wiedzy, kształtowanie świadomości odbiorcy oraz właściwych postaw – miłośnika techniki, podróżownika, lokalnych atrakcji oraz opiekuna przyrody.

Doceniając rolę przyrody w życiu człowieka oraz znaczenie transportu kolejowego, najmniej zanieczyszczającego środowisko, już w 2011 r., jeszcze jako Muzeum Kolejnictwa, podjęliśmy działania z zakresu edukacji ekologicznej. Za każdym razem występowaliśmy do Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie o dofinansowanie. Większość naszych projektów spotkała się z akceptacją Funduszu i otrzymywaliśmy dotacje. Dzięki temu mogliśmy zorganizować konkurs plastyczny i multimedialny dla szkół pod hasłem „Dlaczego kolej jest ekologiczna? ”. Udział wzięło ponad 300 uczniów i 9 nauczycieli.

Kolejne „ekodziałanie” to udział w imprezie plenerowej „Dzień Ziemi 2012”. Przygotowaliśmy 10 „ekotablic”, ulotkę, prowadziliśmy zajęcia dla najmłodszych. Latem tego samego roku organizowaliśmy warsztaty dla dzieci i młodzieży pn. „Ekologiczne Lato na Głównym”.

W 2013 r. na „Dniu Ziemi” promowaliśmy hasło „Kolej przyjazna środowisku”. Wydaliśmy broszurkę, a nasi pracownicy wygłosili dwa wykłady.

W 2014 r. dzięki dofinansowaniu z Funduszu utworzyliśmy w naszej filii w Sochaczewie ekologiczną ścieżkę edukacyjną. Koło Centrum Edukacyjno-Turystycznego powstała infrastruktura terenowa służąca edukacji ekologicznej pn. „Wąskotorówką do Puszczy”. Składa się z następujących elementów: 6 gier dydaktycznych, 4 tablic tematycznych, 2 terenowych pomocy dydaktycznych, 5 wiatostolów z zadaszeniem. Ścieżka cieszy się zainteresowaniem osób odwiedzających muzeum. Ofertę ekologiczną uzupełniają lekcje muzealne, z których najpopularniejszą jest „Zielona kolejka”.

W latach 2013–2015 pozyskaliśmy środki na remont i wyposażenie obiektu, zwanego „starym przedszkolem”, który użyczył nam Samorząd Województwa Mazowieckiego. Stworzyliśmy warunki do jeszcze innych działań, składających się na powstawanie produktu turystycznego, i kiedy wiosną 2016 r. WFOŚiGW ogłosił kolejny konkurs, wiedzieliśmy, że tym razem nadszedł czas na mądre przetworzenie naszego pomysłu na produkt i określenie głównych elementów przestrzeni, w jakiej powstaje. Tak zrodził się pomysł na konferencję pn. „Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce”. Konferencja odbyła się 19 października 2016 r. Autorzy wystąpień – dr Bogna Moszyńska, dr Jan Paweł Piotrowski, dr Piotr Dominik, Maciej Szajowski, Małgorzata Wawryszuk, Katarzyna Mikrut, Łukasz Popowski oraz dr Marta Przygoda-Stelmach – nie tylko sprostali naszym oczekiwaniom, ale też wytyczyli nowe kierunki naszego wyobrażenia o potencjale i możliwościach, jakie daje sąsiedztwo parku narodowego. Tak, jak oczekiwaliśmy, okazała się dawka wiedzy przekazana i przez naukowców, i przez praktyków, stała się źródłem inspiracji i pomocnym narzędziem w porządkowaniu naszych myśli, jak też w powstawaniu nowych idei.

Polecam Państwu niniejsze wydawnictwo i zachęcam do wnikliwej lektury.

Walentyna Rakiel-Czarnecka

zastępca dyrektora Stacji Muzeum, kreatorka produktu turystycznego „Kolejką wąskotorową po wiedzę, radość i relaks” oraz ekologicznych działań w muzeum, inicjatorka konferencji pn. „Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce”

PROGRAM KONFERENCJI

Sochaczew, dn. 19 października 2016 r.

Sala konferencyjna w Centrum Edukacyjno-Turystycznym
przy Muzeum Kolei Wąskotorowej (Filii Stacji Muzeum)

- godz. 8:30–09:00 – rejestracja uczestników
- godz. 9:00–09:15 – otwarcie konferencji:
Walentyna Rakiel – Czarna – Zastępca Dyrektora Stacji Muzeum
Radosław Konieczny – Kierownik Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

Panel I:

Moderator: Łukasz Popowski – asystent muzealny Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

- godz. 9:15–9:55 – **dr Bogna Moszyńska**
Ochrona lasów, turystyka zrównoważona oraz edukacja przyrodnicza w dolinie środkowej Wisły w okolicach Warszawy
- godz. 9:55–10:35 – **dr Jan Paweł Piotrowski**
Turystyka jako źródło informacji o środowisku oraz sposób kształtowania świadomości ekologicznej
- godz. 10:35–11:15 – **dr Bogna Moszyńska**
Znaczenie edukacji ekologicznej, jako podstawy turystyki zrównoważonej
- godz. 11:15–11:55 – **dr Piotr Dominik**
Produkt turystyczny oraz przykłady wykorzystania walorów przyrodniczych do jego powstania
- godz. 11:55–12:05 – dyskusja
- godz. 12:05–12:20 – przerwa kawowa

Panel II:

Moderator: dr Marta Przygoda-Stelmach – asystent muzealny Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

- godz. 12:20–13:00 – **Małgorzata Mickiewicz**
Walory przyrodnicze Kampinoskiego Parku Narodowego
- godz. 13:00–13:40 – **Małgorzata Wawryszuk**
Edukacja przyrodnicza w Kampinoskim Parku Narodowym
- godz. 13:40–14:20 – **Katarzyna Mikrut**
Kampinos i turyści – wpływ człowieka na przyrodę oraz przyrody na człowieka
- godz. 14:20–14:30 – dyskusja
- godz. 14:30–15:00 – przerwa na poczęstunek

Panel III:

Moderator: Radosław Konieczny – Kierownik Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

- godz. 15:00–15:30 – **Łukasz Popowski**
Produkt turystyczny „Koleją wąskotorową po wiedzę, relaks i radość”
- godz. 15:30–16:00 – **dr Marta Przygoda-Stelmach**
Edukacja ekologiczna w Stacji Muzeum
- godz. 16:00–16:15 – zakończenie konferencji i dyskusja

dr Bogna Moszyńska

Instytut Turystyki i Rekreacji

Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie

OCHRONA LASÓW, TURYSTYKA ZRÓWNOWAŻONA ORAZ EDUKACJA PRZYRODNICZA W DOLINIE ŚRODKOWEJ WISŁY W OKOLICACH WARSZAWY

Wstęp

Od dawna proponuje się intensyfikację kształcenia w zakresie ochrony przyrody, gdyż brak kontaktu i więzi z przyrodą przyczynia się do wandalizmu, zachowań destrukcyjnych, nadmiernej ingerencji w procesy naturalne. Zasoby przyrodnicze są często traktowane wyłącznie w kategoriach użytkowych. Wtedy można je dowolnie przekształcać, co wyraża swoistą nienawiść, maskowaną wyższymi celami, np. ekonomicznymi (Kalinowska 1992). Edukacja przyrodnicza i kształtowanie świadomości ekologicznej są bardzo istotne w rozwoju turystyki zrównoważonej. Jest to turystyka przyjazna środowisku, odnosząca się do wszystkich rodzajów turystyki po ich ekologizacji (Zaręba 2006). Jest ona związana z ekorozwojem – rozwojem zrównoważonym, który łączy ład ekologiczny, społeczno-ekonomiczny i przestrzenny (Kozłowski 2000). W krajach Unii Europejskiej kładzie się nacisk na zrównoważony rozwój turystyki związanej z ochroną różnorodności biologicznej i krajobrazowej oraz edukacją przyrodniczą (Zaręba 2006).

Związki turystyki zrównoważonej z edukacją przyrodniczą są dwukierunkowe. Odgrywa ona znaczącą rolę w edukacji przyrodniczej, a z drugiej strony jej rozwój zależy od tej edukacji. Edukacja wśród leśnej przyrody kształtuje w turystach i organizatorach ruchu turystycznego postawę opiekunów lasów, które mają dla nich wiele wartości. Tworzą się więzi ludzi z lasami i świadomość o konieczności ich ochrony. Edukacja przyrodnicza w lasach wpływa na kształtowanie świadomości, której istotą jest wykształcenie aktywności i odpowiedzialności w podejmowaniu decyzji dotyczących ich ochrony i użytkowania.

Znaczna część przyczyn niszczenia lasów tkwi w niezajomości praw przyrody, niekompetencji, a czasem złej woli. Może to usunąć lub zniwelować konsekwentna edukacja przyrodnicza, w której duże znaczenie ma edukacja wśród leśnej przyrody.

Zachowanie wartości przyrodniczych sprowadza się często do pytania, co jest ważniejsze: roślina, ptak czy człowiek? Powoduje to, że ludzie widzą w obszarach chronionych bariery rozwoju, także turystyki. Nie wpływa to pozytywnie na społeczności lokalne, które bojkotują działania ochronne lub działają destrukcyjnie.

Edukacja przyrodnicza powinna objąć także te społeczności i rozszerzyć ich uczestnictwo w ochronie przyrody.

W dolinie Środkowej Wisły – obszary chronione, a zwłaszcza Kampinoski Park Narodowy, mogą mieć znacznie większe znaczenie w edukacji przyrodniczej. Powinna być ona skierowana do turystów, organizatorów turystyki oraz społeczności lokalnych.

Dolina Środkowej Wisły w okolicach Warszawy oraz obszary chronione

Dolina Środkowej Wisły w okolicach Warszawy jest częścią korytarza ekologicznego należącego do sieci Natura 2000. Złożona z ciągów zbiorowisk leśnych i nieleśnych, jest ona przyrodniczą strukturą liniową, która pełni rolę łącznika między różnymi typami środowisk (ryc. 1). Umożliwia to bytowanie i migrację licznej flory i fauny a także pełnienie roli korytarza powietrznego dla mieszkańców Warszawy i okolic (Gacka-Grześkiewicz 1995). Ma więc duże znaczenie w europejskim systemie ochrony różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Budowa tarasowa tego obszaru wpłynęła na zróżnicowanie zbiorowisk leśnych. Część z nich objęto ochroną w Kampinoskim Parku Narodowym i Mazowieckim Parku Krajobrazowym. Powstały one w celu ochrony krajobrazu doliny Środkowej Wisły o unikatowej rzeźbie terenu, wydmach śródlądowych, różnorodnych zbiorowiskach leśnych i nieleśnych z bogatą florą i fauną. Obszary te należą do zielonego pierścienia o dużym znaczeniu dla mieszkańców Warszawy i okolicznych miejscowości w kształtowaniu warunków klimatycznych miasta i jego strefy podmiejskiej. Mają także duże znaczenie turystyczno-wypoczynkowe i edukacyjne. Zwłaszcza dotyczy to Kampinoskiego Parku Narodowego, który w 2000 r. stał się Rezerwatem Biosfery „Puszcza Kampinowska” o randze światowej.

Na obszarze Kampinoskiego Parku Narodowego zaznaczają się trzy strefy krajobrazowe – tarasy, charakteryzujące się odmiennymi zbiorowiskami leśnymi i zaroślowymi (Moszyńska 2002). W najbliższym sąsiedztwie Wisły, na tarasie zalewowym (otulina Parku), przeważają pasowo ułożone zbiorowiska zarośli wierzbowych i łęgów topolowych oraz łęgów wiązowo-jesionowych. Na tarasie nadzalewowym, najsilniej przekształconym, występują

zarośla tarniny z głogiem, robinii z glistnikiem oraz zbiorowiska bzu czarnego z wierzbą. Zwydmiony taras nadzalewowy (znaczna część Kampinoskiego Parku Narodowego) charakteryzuje się pasową strukturą krajobrazu w kierunku osi wschód–zachód. Występują tam naprzemianległe pasy borów świeżych, borów mieszanych, łęgów olszowych olsów i grądów. Mniejszy pas obejmuje bory mieszane, a w obniżeniach olsy i łęgi olszowe. Równoleżnikowy układ terenów wydmowych i bagiennych powoduje mozaikowość zbiorowisk roślinnych. Na wydmach występują bory suche, bory świeże, bory mieszane. W obniżeniach spotyka się – na bagnach duże płyty olsów i miejscami mniejsze borów bagiennych; na nieco wyżej położonych terenach – grądy i bory świeże. Taka struktura zaznacza się wyraźnie w Rezerwacie Sieraków, jednym z większych i starszych rezerwatów w Parku (Traczyk 1965).

Dolina Środkowej Wisły jest wynikiem naturalnego rozwoju oraz antropogenicznych przekształceń. Mimo wielu negatywnych zjawisk antropogenicznych zachowała miejscami naturalny charakter, związany ze stosunkowo niskim stopniem przekształcenia antropogenicznego w porównaniu z sąsiednimi terenami (Moszyńska 2001).

Zbiorowiska leśne w dolinie Środkowej Wisły w okolicach Warszawy są jednak zagrożone ze względu na sąsiedztwo aglomeracji warszawskiej, związane z postępującą urbanizacją, transportem samochodowym, nasilającym się ruchem turystycznym i zaśmiecaniem lasów.

Turystyka zrównoważona i edukacja w dolinie Środkowej Wisły

Postępująca urbanizacja Warszawy i okolic powoduje silną potrzebę kontaktu z przyrodą, zwłaszcza wśród lasów. Szczególne znaczenie ma Kampinoski Park Narodowy, położony w odcinku doliny Środkowej Wisły należącym do Kotliny Warszawskiej, oraz Mazowiecki Park Krajobrazowy – w środkowomazowieckim odcinku tej doliny (Gacka-Grześkiewicz 1995). Mają one szczególne znaczenie klimatyczne oraz turystyczno-rekreacyjne ze względu na położenie blisko Warszawy oraz unikatowość przyrodniczą. Zrównoważony rozwój turystyki może odegrać tam dużą rolę w ochronie zbiorowisk leśnych, co jest istotne w utrzymaniu różnorodności biologicznej i atrakcyjności turystycznej oraz dobrych warunków życia mieszkańców Warszawy i okolicznych miejscowości. Należy położyć nacisk na turystykę zrównoważoną – przyrodniczą – oraz różne formy turystyki kwalifikowanej: pieszą, rowerową, kajakową, konną. Dotyczy to zwłaszcza małej skali ruchu turystycznego, czyli ekoturystyki, która jest „rdzeniem” koncepcji turystyki zrównoważonej (Zaręba 2006). Można ją organizować na cenniejszych obszarach Kampinoskiego Parku Narodowego (Moszyńska 2002). Pozytywny wpływ turystyki powinien polegać na wielu działaniach edukacyjnych, skierowanych do turystów, organizatorów turystyki oraz społeczności lokalnych. Dotychczasowa działalność edukacyjna w obu Parkach jest realizowana w centrach edukacji oraz na ścieżkach edukacyjnych. Można ją jednak organizować na wielu innych obszarach, a także wzbogacić o elementy związane ze zdrowiem i wartościami estetycznymi.

Kampinoski Park Narodowy oraz edukacja przyrodnicza

Kampinoski Park Narodowy może mieć znacznie większe znaczenie w edukacji wśród leśnej przyrody, organizowanej nie tylko na ścieżkach edukacyjnych, ale wielu innych miejscach. W Parku są znakomite tereny na szlakach turystycznych – na ta-

rasie zalewowym (w otulinie Parku) i rozległym zwydmionym tarasie nadzalewowym.

Z turystyką są związane liczne działania edukacyjne, np. wychowawcze, zdrowotne, psychoterapeutyczne i wiele innych, co wymaga obsługi dydaktycznej, jak też wzbogacenia programów edukacyjnych. Edukacji przyrodniczej sprzyja czynny udział zwiedzających w postrzeganiu przyrody wieloma zmysłami. Mogą to być polowania z aparatem fotograficznym i obserwacje przyrody, umożliwiające konfrontację wiedzy z rzeczywistością. Ważny jest taki przekaz, by odczucia i wrażenia nie zostały zagłuszone komentarzem przewodnika (Bohdanowicz 2005). Istnieją specyficzne sposoby wywołania naturalnego zainteresowania przyrodą na każdym etapie życia. W programach dla dzieci ważny jest zachwyty i często ważniejsze niż wiedza jest odczuwane. A zatem korzystniejsze jest wywołanie emocji i rozbudzenie wiedzy niż przedstawienie suchych faktów, do których nie są przygotowane (Kalinowska 1992).

Co warto przedstawiać podczas zajęć edukacyjnych w lasach?

Rola edukacji przyrodniczej w turystyce wiąże się z aktywnym stosunkiem do ochrony przyrody oraz umiejętnością waloryzacji środowiska do różnych potrzeb, na przykład biologicznych i psychofizycznych. Warto więc przedstawiać specyficzne cechy wyróżniające zbiorowiska leśne na wydmach i bagnach i tak organizować zajęcia, aby uczestnicy sami odkrywali bogactwo przyrody i niebezpieczeństwa związane z jej zniszczeniem. W edukacji przyrodniczej należy podkreślać wiele współzależności między ochroną przyrody a ochroną zdrowia. Stąd istotne są zdrowotne właściwości lasów. Aby je przedstawić i umieć z nich korzystać, konieczne jest właściwe zaplanowanie tras wycieczek oraz odpowiednie zagospodarowanie lasów.

Do zdrowotnych właściwości lasów należą: produkcja tlenu, kumulowanie pyłów, metali ciężkich a także właściwości bakterio-bójcze (tab. 1). Ważne są też właściwości terapeutyczne oraz psychoregulacyjne, np. uspokajające (tab. 2). Jak widać w tab. 1, największe ilości tlenu produkują łęgi wiązowo-jesionowe, znacznie mniejsze – bory mieszane i najmniejsze – bory bagiennie. Zbiorowiska dąbrowy świetlistej charakteryzują się bardzo silnymi właściwościami bakterio-bójczymi. Z danych przedstawionych w tab. 2 wynika, że łęgi topolowo-wierzbowe oraz ciepłolubne dąbrowy odznaczają się silnymi właściwościami stymulującymi system odpornościowy. Zbiorowiska łęgowe tarasu zalewowego pobudzają czynności psychiczne, natomiast zbiorowiska borowe na zwydmionym tarasie nadzalewowym działają uspokajająco.

Kolory zbiorowisk leśnych, zróżnicowane w różnych porach roku, wpływają na wrażenia estetyczne i emocje, co sprzyja edukacji przyrodniczej oraz umożliwia celebrowanie poczucia miejsca przez różne formy ekspresji, wyrażane np. w malarstwie, fotografii.

Jak widać w tab. 3 i tab. 4, zbiorowiska leśne na tarasie zalewowym i zwydmionym nadzalewowym różnią się wartościami estetycznymi, na co składa się struktura drzewostanu, runa oraz bogactwo ich kolorów. Największe wartości mają dąbrowy świetliste oraz grądy. Inne zbiorowiska, np. olsy i bory sosnowe, mimo mniejszych wartości estetycznych, też mają swój specyficzny urok.

Co jest ważne w edukacji przyrodniczej w lasach?

Liczne walory przyrodnicze Parku odgrywają znaczącą rolę w edukacji wśród przyrody. Zróżnicowany krajobraz i bogactwo

zbiorowisk leśnych dają wiele możliwości organizowania zajęć edukacyjnych w lasach. Emocjonalny stosunek do Kampinoskiego Parku Narodowego, wynikający z tego, że jest symbolem ochrony przyrody i skarbnicą dziedzictwa przyrodniczego, co sprzyja dydaktyce i ułatwia oddziaływanie wychowawcze, ma też wpływ na umacnianie roli dziedzictwa przyrodniczego, Edukacja w lasach wraz z aktywnym poznawaniem przyrody powinna być adresowana do szkół, organizacji ekologicznych i turystycznych, organizatorów wycieczek, turystów i uczestników różnych form wypoczynku. W edukacji przyrodniczej konieczne jest informowanie o działaniach, jakie każdy może podjąć w celu ochrony lasów. Należy to do organizatorów turystyki, organizacji turystycznych i centrów edukacji w Parku. Edukacja przyrodnicza ma duże znaczenie dla społeczności lokalnych, gdyż sprzyja ich poczuciu identyfikacji z najbliższym otoczeniem i umożliwia poznawanie przyrodniczych wartości lasów oraz ich przydatności w programach edukacyjnych.

Podsumowanie i wnioski

Dolina Środkowej Wisły w okolicach Warszawy jest częścią korytarza ekologicznego. Należąc do sieci Natura 2000, ma ona duże znaczenie w europejskim systemie ochrony różnorodności biologicznej. Jej część w Kotlinie Warszawskiej obejmuje Kampinoski Park Narodowy, natomiast odcinek środkowomazowiecki – Mazowiecki Park Krajobrazowy. Ochrona lasów jest tam istotna ze względu na utrzymanie ich różnorodności biologicznej, jak też ciągłości korytarza ekologicznego i powietrznego oraz dobrych warunków uprawiania turystyki.

Turystyka zrównoważona – związana z edukacją przyrodniczą – ma duże znaczenie na tym obszarze. Odgrywa ona znaczącą rolę w edukacji przyrodniczej, a z drugiej strony jej rozwój zależy od tej edukacji.

Kampinoski Park Narodowy wraz z otuliną może być w znacznym stopniu obszarem edukacji wśród leśnej przyrody. Są tam dobre warunki, aby wdrażać turystów, organizatorów turystyki oraz społeczności lokalne do zasad ochrony lasów.

Edukacji przyrodniczej w lasach mogą sprzyjać:

- emocjonalny stosunek do przyrody, czynny udział w jej odbiorze wieloma zmysłami oraz uczucia wrażenia, niezagłuszane komentarzem przewodnika;
- konfrontacja wiedzy z obrazem rzeczywistości w wyniku doświadczeń, obserwacji i samokształcenia;
- identyfikacja z obszarem, jak też informowanie o działaniach, które turyści mogą podjąć w celu ochrony lasów.

W turystyce zrównoważonej rola edukacji wśród leśnej przyrody wiąże się z aktywnym poznawaniem przyrody i jej właściwości oraz umiejętnością waloryzacji do potrzeb biologicznych

i psychofizycznych, aby właściwie zaplanować trasy wycieczek i odpowiednio zagospodarować obszar.

Należy wzbogacić programy edukacyjne i zwrócić w nich uwagę na powiązania ochrony przyrody z ochroną zdrowia. Stąd warto przedstawić zróżnicowane właściwości zdrowotne zbiorowisk leśnych, na które składają się produkcja tlenu, absorpcja pyłów i metali ciężkich oraz właściwości bakteriobójcze. Istotne są też kolory zbiorowisk leśnych, wpływające na wrażenia estetyczne i emocje, co sprzyja edukacji.

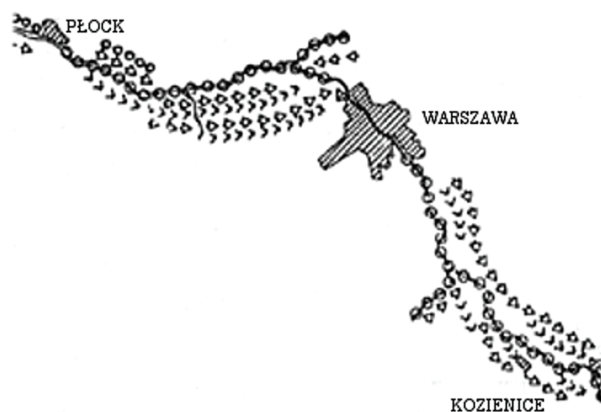
Edukacja przyrodniczo-leśna prowadzona w taki sposób kształtuje pełniejszy obraz zależności między człowiekiem a otaczającą go przyrodą. Uczy też odpowiedzialności za zmiany w środowisku i jest elementem ochrony zdrowia.

Turystyka zrównoważona, związana z edukacją wśród leśnej przyrody, może znacząco wpłynąć na ochronę lasów w dolinie Środkowej Wisły. Może ona odegrać dużą rolę w kształtowaniu tam ładu ekologicznego, społeczno-ekonomicznego i przestrzennego.

Edukacja przyrodnicza w lasach – turystów, kadry przeszłych organizatorów turystyki, jak też społeczności lokalnych – oraz upowszechnianie zasad i podstaw uprawiania w nich turystyki zgodnie z wymogami środowiska, są elementami użytkowania i ochrony cennych obszarów leśnych w dolinie Środkowej Wisły.

Literatura

- Bohdanowicz P., 2005, *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Toruń.
- Gacka-Grześkiewicz E. i in., 1995, *Wisła jako korytarz ekologiczny, Stan – funkcjonowanie – zagrożenia*, Warszawa.
- Kalinowska A., 1992, *Ekologia wybór przyszłości*, Warszawa.
- Kozłowski S., 2000, *Ekorozwój. Wyzwanie XXI wieku*, Warszawa.
- Krzymowska-Kostrowicka A., 1999, *Geoekologia turystyki i rekreacji*, Warszawa.
- Moszyńska B., 2001, *Przekształcenie środowiska przyrodniczego oraz wartości zdrowotne zbiorowisk leśnych w strefie podmiejskiej Warszawy*, [w:] K. German, J. Balon [red.], *Przemiany środowiska przyrodniczego Polski a jego funkcjonowanie*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, t. X, s. 250–258.
- , 2002, *Zróżnicowanie krajobrazu, zbiorowisk leśnych i zaroślowych oraz turystyka w Kampinoskim Parku Narodowym*, [w:] J. Partyka [red.], *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Ojców, s. 685–702.
- Plit J., 1990, *Charakterystyka siedliskowo-ekologiczna strefy podmiejskiej Warszawy*, [w:] R. Andrzejewski [red.], *Kształtowanie układów ekologicznych w strefie podmiejskiej Warszawy*, Warszawa, s. 12–21.
- Traczyk T., 1965, *Charakterystyka fitosocjologiczna terenów badawczych Instytutu Ekologii w Dziekanowie Leśnym (Puszcza Kampinoska)*, „Fragmenta Floristica Geobotanica”, 11, s. 547–562.
- Zaręba D., 2006, *Ekoturystyka*, Warszawa.

Typy struktur:

- ○ ○ ○ nadrzeczne (związane z zalewowymi tarasami rzeki)
- ◇ ◇ ◇ ◇ dolinowe borowe (na piaszczystych tarasach nadzalewowych)
- >>>> dolinowe łąkowe (przekształcone)
- >>>> dolinowe łąkowo-bagiennie (zbliżone do naturalnych)
- ◆ ◆ ◆ ◆ przydolinowe leśne (lasów liściastych i mieszanych na krawędzi doliny)

Ryc. 1. Korytarz ekologiczny i typy struktur leśnych i nieleśnych w dolinie Środkowej Wisły w okolicach Warszawy.

Źródło: Gacka-Grześkiewicz 1995.

Tab. 1. Produkcja tlenu oraz właściwości filtracyjno-detoksykacyjne i bakteriobójcze zbiorowisk leśnych na tarasie zalewowym i zwydmionym nadzalewowym w Kampinoskim Parku Narodowym i otulinie.

Zbiorowiska leśne w dwóch strefach krajobrazowych doliny Środkowej Wisły – Kotlina Warszawska		Produkcja tlenu (t/ha/rok)	Właściwości filtracyjno-detoksykacyjne Absorpcja pyłów i metali ciężkich	Właściwości bakteriobójcze
Taras zalewowy	Łęg wierzbowo topolowy	15-30	Słabo poznane	Silne
	Wikliny nadrzeczne	2-5	Słabo poznane	Silne
	Łęg wiązowo-jesionowy	50-60	90% pyłów Absorpcja ołowiu, kobaltu, baru, niklu	Silne
Zwydmiony taras nadzalewowy	Ols	60	80% pyłów 85% substancji gazowych	Bardzo silne
	Łęg olszowy	50	80% pyłów 85% substancji gazowych 30%-50% metali ciężkich	Bardzo silne
	Grąd	14-16	50%-80% pyłów Znaczne miedzi, strontu i manganu	Silne
	Dąbrowa świetlista	20-25	Nierozpoznana	Bardzo silne
	Bór mieszany	10	10%-15% pyłów Silne – miedź, stront, bar	Silne
	Bór świeży	5	20%-30% pyłów i metali	Silne
	Bór bagienny	3-5	Nierozpoznane	Silne
	Bór suchy	5	20%-30% pyłów i metali ciężkich	Silne

Źródło: opracowanie własne na podstawie Krzymowskiej-Kostrowickiej 1999.

Tab. 2. Właściwości bioterapeutyczne i psychoregulacyjne zbiorowisk leśnych na tarasie zalewowym i nadzalewowym w Kampińskim Parku Narodowym i otulinie.

Zbiorowiska Leśne	Zwydmiony taras nadzalewowy i zalewowy						
	Bór suchy	Bór świeży	Bór mieszany	Dąbrowa świetlista	Grąd	Łęg wiązowo-jesionowy	Łęg wierzbowo-topolowy
Rozszerzające naczynia krwionośne	③	③	①		②	②	
Uspokajające	③	③	①		②	③	①
Obniżające ciśnienie krwi	③	③			③	②	
Przeciwastmatyczne	②	③	②			②	
Przeciwgruźlicze	③	③	②	①	①	③	
Przeciwbronchitowe	③	③	②	②	①	②	
Odkazające	③	③	③	③	②	②	①
Wzmagające odporność organizmu	①	②	②	③	③	③	③
Pobudzające czynności psychiczne	③	①		③	③	③	①
Pobudzające	③	③		③	③	③	①
Podwyższające ciśnienie krwi	③	③		①	③	②	
Kurczące naczynia krwionośne	③	③		①	②	②	

Źródło: na podstawie Krzymowskiej-Kostrowickiej 1999, zmodyfikowane.

Legenda:

①	Słabe	4 godz.	Ekspozycja	Pozytywne
②	Średnie	2 godz.		
③	Znaczące	1 godz.		
Neutralne				
①	Słabe	4 godz.	Ekspozycja	Negatywne
②	Średnie	2 godz.		
③	Znaczące	1 godz.		

Tab. 3. Wartości estetyczne zbiorowisk leśnych na tarasie zalewowym w otulinie Kampinoskiego Parku Narodowego.

Zbiorowiska leśne i zaroślowe	Wartości estetyczne
Wikliny nadrzeczne	Znaczne. Dominują kolory bladożółte i czerwony kolor wici wikliny, urozmaicony jasną zielenią nielicznych roślin runa.
Łęgi topolowo wierzbowe i olchowe	Znaczne. Barwy stonowane. Przeważają kolory jasne: szarozielony, szaroniebieski, urozmaicony białymi i żółtymi barwami kwiatów. W nasadzeniach topoli przeważa kolor jasnozielony i szarozielony z dodatkiem żółtego.
Łęgi wiązowo jesionowe	Bardzo duże. Jedne z piękniejszych. Wiosną barwy: fioletowo-niebieska, żółta, biała. Latem przeważają ciemna zieleń, szarobrunatna barwa pni drzew i prawie czarna gleba, urozmaicona białymi i żółtymi kwiatami. Zbyt gęste runo z pokrzywami oraz liczne komary i gzy mogą wywoływać brak komfortu.
Łęgi wiązowo jesionowe	Bardzo duże. Jedne z piękniejszych. Wiosną barwy: fioletowo-niebieska, żółta, biała. Latem przeważają ciemna zieleń, szarobrunatna barwa pni drzew i prawie czarna gleba, urozmaicona białymi i żółtymi kwiatami. Zbyt gęste runo z pokrzywami oraz liczne komary i gzy mogą wywoływać brak komfortu.

Tab. 4. Wartości estetyczne zbiorowisk leśnych na zwymionym tarasie nadzalewowym w Kampinoskim Parku Narodowym.

Zbiorowiska leśne i zaroślowe	Wartości estetyczne
Bory sosnowe	Znaczne. Mało barw. Barwy – jasny brąz oraz szary, niebieski, zielony oraz ciemnozielony – działają uspokajająco. Korzystnie wpływa rozległość widokowa.
Bory mieszane – sosnowo-dębowe	Znaczne. Walory estetyczne są zróżnicowane w zależności od bogactwa runa i stopnia przekształcenia antropogenicznego. Przeważają w nich odcienie zieleni i brązu.
Bory bagienne	Znaczne. Niepowtarzalny urok, na co składają się elementy wizualne i zapachowe, dające wrażenie dzikości. Przeważa ciemny brąz w połączeniu z różnymi odcieniami zieleni – jasnej, ciemnej – przetykanej czerwienią i bielą roślin runa.
Olsy i łęgi olszowe	Znaczne, specyficzne cechy estetyczne. Cechą charakterystyczną jest kępowa struktura oraz żywo zielone barwy roślin o różnym skupieniu i wysokości. Miejscami kolor zielonocarny z domieszką brązu daje wrażenie pierwotności.
Grądy	Bardzo duże. Cechują się żywymi, kontrastowymi barwami. Wiosną spotyka się swoiste aspekty barwne. Dominują barwy fioletowoniebieskie, białe, żółte. Latem przeważa kolor jasnozielony i szarobrunatny. Zestawy tych barw pojawiające się wczesną wiosną i latem działają odprężająco.
Dąbrowy świetliste	Bardzo duże. Jedne z najpiękniejszych zbiorowisk leśnych w Polsce. Dominuje w nich od wiosny do jesieni jasna żywa zieleń, urozmaicona różnymi kolorami kwiatów. W runie i warstwie krzewów, zwłaszcza jesienią są liczne cynobrowoczerwone owoce.

Źródło: Opracowanie własne na podstawie Krzymowskiej-Kostrowickiej 1999.

dr Jan Paweł Piotrowski

Stowarzyszenie Wspierania Rozwoju Turystyki, Warszawa

TURYSTYKA JAKO ŹRÓDŁO INFORMACJI O ŚRODOWISKU ORAZ SPOSÓB KSZTAŁTOWANIA ŚWIADOMOŚCI EKOLOGICZNEJ NA PRZYKŁADZIE DZIAŁALNOŚCI PTTK

Podjęcie przez Stację Muzeum tematyki znaczenia edukacji ekologicznej ma istotne znaczenie także w kontekście turystyki. Doświadczenia ostatnich lat wskazują, że turystyka – nie jako masowy ruch niedoceniający treści programowych, lecz rozumna ekoturystyka i turystyka przyrodnicza – nie tyle nie zagrażają środowisku, ale mogą sprzyjać jego ochronie poprzez dostarczanie cennych informacji i kształtowanie pozytywnych postaw¹.

Warto tu przypomnieć rolę Polskich Kolei Państwowych w kształtowaniu takich postaw, choćby poprzez propagowanie wiedzy o narodowym dziedzictwie przyrodniczym i kulturowym. Pamiętam wielkie plansze ilustrujące obiekty przyrody, umieszczane w latach 50. i 60. XX w. na dworcach kolejowych, i fotogramy ilustrujące polską przyrodę i zabytki, które można było znaleźć w kolejowych przedziałach. Związek kolei z turystyką i ochroną przyrody datował się jeszcze od lat przedwojennych i był szczególnie silny. Cenną inicjatywą były kolejowe przewodniki turystyczne po Polsce wydane z inicjatywy niezastąpionego doktora Mieczysława Orłowicza. Z uwagi na niewielki budżet Referatu Turystyki Ministerstwa Komunikacji jego działalność ograniczono do aktywizacji organizacji społecznych². Do organizacji turystyki w Polsce począwszy od 1926 r. włączyły się Koleje Państwowe. W 1926 r. powołano referaty turystyki w Dyrekcji Generalnej, a od 1931 r. – także w dyrekcjach okręgowych kolei państwowych³.

Promocja polskiej przyrody i zabytków była bardzo aktywna, m.in. dzięki współpracy kolei z organizacjami turystycznymi, w tym Polskim Towarzystwem Turystyczno-Krajoznawczym (PTTK) i jego poprzednikami: Polskim Towarzystwem Tatrzańskim (PTT) i Polskim Towarzystwem Krajoznawczym (PTK), a także zasłużoną Ligą Ochrony Przyrody, są trudne do przecenienia.

PTTK założone w 1950 r. jest spadkobiercą PTT (założonego w 1873 r.) i obchodzącego 110. rocznicę utworzenia PTK⁴. Poprzednicy PTTK zorganizowali się w trudnych latach zaborów,

gdy Polski nie było na mapach świata. Dlatego też – obok propagowania turystyki w działalności stowarzyszeń dominowały silne akcenty patriotyczne, przejawiające się troską o zachowanie dziedzictwa natury i kultury narodowej⁵. Pierwsze doświadczenia organizacji turystycznych były powiązane z górami i – co trzeba podkreślić – także z ochroną przyrody, choć ochronę tę różnie pojmowano. Rozwijająca się turystyka wymagała interwencji w celu przeciwdziałania dewastacji przyrody przez uczestników nieskoordynowanych wędrowek⁶. Zabiegając intensywnie o ochronę tatrzańską przyrody, w latach 30. XX w. PTT, wspierane przez Państwową Radę Ochrony Przyrody⁷, wdało się w spór z władzami państwowymi⁸, dotyczący budowy kolejki na Kasprowy Wierch, powołując się na autorytet marszałka Józefa Piłsudskiego⁹. Konflikt ten spowodował reperkusje wobec PTT, które pozbawiono

⁵ Tenże, *Różnorodność bogactwem turystyki. PTTK strażnikiem jej ochrony*, [w:] *Kultura fizyczna a globalizacja*, Warszawa 2010, s. 497–507.

⁶ Masowe wyprawy górskie stawały się zagrożeniem dla środowiska. Bardzo często niszczone roślinność. Jak pisał w tym czasie w korespondencji do redakcji „Naokoło Świata”, E. Świeżawski: „Dziś Zakopane nie jest uroczym kątem górskim, w którym można było pomarzyć na łonie przyrody”. U stóp Tatr zalegały kłęby dymów, ulice były brudne, panował wielki hałas. „Warszawska Dolina Szwajcarska [w ruchliwym centrum miasta – przyp. JPP] jest prawdziwym ogrodem”. Zob. też E. Świeżawski, *Listy z rozkopanego w Zakopanem*, „Naokoło świata”, 1894, nr 1, s. 4–7. Pomimo tego, na tych terenach organizowanie polowań propagowała również prasa. Zob. też A. Wodzicki, *Z wyprawy na kozice*, „Wędrowiec”, 1911, nr 5, s. 113–115.

⁷ Sprawozdanie z XVII Zjazdu Państwowej Rady Ochrony Przyrody, 13.IV.1934; cyt. za: J. Chelmecki, *Państwowe i społeczne inicjatywy rozwoju ruchu turystycznego i krajoznawczego w Polsce w latach 1919–1939*, [w:] *Przełomy w historii. XVI Powszechny Zjazd Historyków Polskich, Wrocław, 15–18 września 1999 roku. Pamiętnik*, t. III, cz. 3, Toruń 2004, s. 474.

⁸ „Lasy tatrzańskie stały się obiektem grabieży i pustoszenia pod pretekstem obrony inicjatywy prywatnej przed ochraniarzami Tatr [...]. Nie zawsze było to uwieńczone sukcesem. Pod hasłem »ochraniarze przyrody – szkodnicy kraju« ruszył do boju obóz snobów turystycznych [...], propagując superkomfort i wygodnictwo”. Zob. W. Goetel, *Turystyka polska na nowych drogach*, „Wierchy”, R. 1951, s. 5–41. W późniejszych latach pogardliwe określenie „ochraniarze” zastąpiło słowo „ochroniarze”.

⁹ Zob. *O czar wielkiej przyrody*, „Wierchy”, R. 1935; cyt. za: J. A. Szczepański, *Kartki z przeszłości „Wierchów”*, „Wierchy”, R. 1981, s. 52–53. W artykule cytowano myśli J. Piłsudskiego: „Jest dziczy czar dzikiej przyrody, gdy człowiek czaru nie zabierze”.

¹ J.P. Piotrowski, *Masowość turystyki czy turystyka masowa*, [w:] *Kultura fizyczna a turystyka masowa*, Warszawa 2011, s. 463–474.

² J. Gaj, *Dzieje turystyki w Polsce*, Warszawa 2016.

³ „Ilustrowany Kurier Centralny”, z 16 I 1931 r.

⁴ J.P. Piotrowski, *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 1950–1989*, Warszawa 2013.

dotacji budżetowych. Jednocześnie odebrano członkom Towarzystwa uprawnienia do zniżek kolejowych.

Początkowe lata działalności Towarzystwa Tatrzańskiego charakteryzowała organizacja masowych wypadów w Tatry, połączonych z głośnie góralską muzyką¹⁰. Jak pisze Z. Kulczycki¹¹: „Grupy turystów szły w Tatry z kapelą. Wieczorem w obozach rozbitych nad potokami, przy ogniskach odbywała się zabawa połączona ze śpiewem”. Towarzystwo wcześniej dostrzegło jednak niebezpieczeństwa rodzące niepoohamowany ruch turystyczny w Tatrach¹², dlatego też stopniowo zaczęto wycofywać się z takich inicjatyw. Postulat ochrony najwyższych polskich gór sformułowała już w 1913 r. Sekcja Ochrony Tatr Towarzystwa Tatrzańskiego¹³. Jan Gwałbert Pawlikowski – wybitny działacz TT – pisał m.in.: „Człowiek pierwotny żył w zespole z przyrodą, stanowił on jedność i nie zdawał sobie sprawy, jak jest ona mu drogą”¹⁴. Istotną rolę odgrywała działalność turystyczno-krajoznawcza wśród młodzieży szkolnej, skupionej w kołach krajoznawczych, której w 1930 r. przyznano specjalne ulgi na przejazdy kolejowe szkolnych grup turystycznych¹⁵. Polskie Towarzystwo Krajoznawcze zaangażowało się w ochronę przyrody i walkę z hałasem. W 1920 r. przygotowało nawet projekt ustanowienia parku narodowego w Tatrach¹⁶. Niestety, plany wykupienia Tatr i oddania ich społeczeństwu nie powiodły się. Różnorodność działań Towarzystwa najlepiej ilustrują komisje problemowe: Ochrony Przyrody, Etnograficzna, Fizjograficzna, a także Wydział Meteorologiczny. Współinicjatorem ruchu regionalnego, ściśle powiązanego programowo z PTK, był Aleksander Patkowski¹⁷, twórca Powszechnego Uniwersytetu Regionalnego w Sandomierzu. Ideę ruchu sprecyzował on w publikacji *W hołdzie ziemi rodzinnej*¹⁸. Był rzecznikiem ochrony przyrody, pracy organicznej, decentralizacji życia¹⁹. Regionalizm w jego ujęciu to „budzenie świadomości prowincji polskiej do życia samodzielnego we wszystkich dziedzinach, rozkwit sił drzemających dotychczas w rozmaitych ośrodkach kraju”. W jego opinii „Zjednoczenie się Polski we wspólnych działaniach nie powinno pociągać za sobą zniwelowania i zatarcia wszelkich różnic w wewnętrznym życiu terytorialnym poszczególnych ziem [...]. Zarówno Kaszub nadmorski, jak Góral podhalański pozostać powinni przede wszystkim sobą”²⁰.

Istotną rolę odgrywały prace inwentaryzacyjne. Ich tradycje datują się od pierwszych lat działania PTK. Potrzebę tę zgłosił już Zygmunt Gloger, pisząc m.in.: „Wszystko, co ziemia zrodziła, winno być zbadane, opisane i utrwalone. W pracach tych powinno

wziąć udział całe społeczeństwo”²¹. Już w 1876 r. Zygmunt Gloger, jeden z późniejszych założycieli PTK, pisał m.in.: „Przed wszystkim na drodze każdego podróżnika leży jego kraj rodzinny. Turysta, który wyjeżdża za granicę, nie znając domowych kątów i skarbów, jest w każdym innym społeczeństwie lekceważonym”²².

Jak wspomniano, kontynuatorem PTT i PTK, organizacji o bogatej działalności programowej, stało się od 1950 r. PTTK. Działalność statutowo-programowa PTTK, w latach 1950-1956 ściśle kontrolowana przez władze państwowe, była w znaczącym stopniu finansowana przez te władze, reprezentowane przez Komitet do Spraw Turystyki. Zwłaszcza w latach 1950-1956 Towarzystwo bywało zmuszane, zgodnie z intencją władz politycznych, do wspierania przede wszystkim turystyki masowej. Jednak działacze PTTK nie lekceważyli treści programowych turystyki i mieli świadomość zgubnego wpływu wielkich imprez na stan środowiska przyrodniczego²³. Mimo, że najniższe kwoty dla PTTK ówczesne władze państwowe przeznaczały na działalność w zakresie ochrony przyrody i zabytków²⁴, działacze Towarzystwa nie marginalizowali tych dziedzin. Wręcz przeciwnie, ochronie przyrody poświęcali swój czas i czynili to z prawdziwą pasją. Jednak dopiero po 1956 r. dużą aktywność rozwinęła Komisja Ochrony Przyrody ZG PTTK²⁵, która wówczas nawiązała kontakty z Ligą Ochrony Przyrody i prasą oraz wprowadziła swoich przedstawicieli do rad naukowych parków narodowych²⁶. W 1957 r., na mocy Rozporządzenia Ministra Leśnictwa²⁷, powstała Straż Ochrony Przyrody, w pracach której – obok Ligi Ochrony Przyrody, Polskiego Związku Łowieckiego i Polskiego Związku Wędkarskiego – uczestniczyło także PTTK²⁸. Współpraca z dyrekcjami Lasów Państwowych oraz parków narodowych doprowadziła w 1962 r. do ujednoczenia zasad udziału Towarzystwa w ochronie tych obszarów i popularyzacji turystyki przyrodniczej²⁹, a także znakowania i utrzymywania szlaków turystycznych, do czego wyłączne prawo przyznano Towarzystwu³⁰. Komisja obejmowała bardzo szeroki zakres zagadnień, m.in. w zakresie: 1) profilaktyki ochrony środowiska – realizowanych zwłaszcza na terenie szkół i zakładowych kół PTTK; 2) obserwacji zachowań turystów na szlakach;

²¹ Cyt. za: T. Rycerski, *Inwentaryzacja krajoznawcza Polski i jej osiągnięcia*, „Ziemia '90 – wydanie specjalne”, s. 233–242.

²² Z. Gloger, *Słowno o wycieczkach za granicę*, „Kłosy”, 1876; cyt. za: H. Syska, *Zygmunt Gloger*, Warszawa, b.r., s. 63–64.

²³ J.P. Piotrowski, *Dylematy Polskiego Towarzystwa Turystyczno-krajoznawczego w latach 1950-1989*, [w:] *Z dziejów turystyki w Polsce i polonijnej kultury fizycznej*, red. L. Nowak, Gorzów Wielkopolski, s. 33–48.

²⁴ Mogło to wynikać z niskiego stopnia zorganizowania odpowiednich komisji problemowych lub też okresowego zaprzestania ich działalności.

²⁵ Komisja ukonstytuowała się 23 czerwca 1956 r. Zob. *Sprawozdanie [Zarządu Głównego PTTK] za lata 1955–1957*, Warszawa 1958, s. 38–40.

²⁶ Zob. Zasady powoływania i działalności przedstawicieli PTTK w dyrekcjach parków narodowych; za: *Sprawozdanie Zarządu Głównego PTTK za 1974 r.*, Biblioteka ZG PTTK, s. 25.

²⁷ Zob. Zarządzenie Ministra Leśnictwa i Przemysłu Drzewnego w sprawie powołania Straży Ochrony Przyrody nr 3 z 30 IV 1957 r., Dz. U. 1957, Nr 41, poz. 189, z późn. zm.

²⁸ *Dziecko niekochane – rozmowa z inspektorem Straży Ochrony Przyrody PTTK, Witoldem Tyrakowskim*, „Gościńiec” 1977, nr 52, s. 19–21.

²⁹ Zob. *Jak powinniśmy działać na terenie parków narodowych*, „Biuletyn Informacyjny – ZG PTTK”, 1962, nr 146, s. 5–6.

³⁰ Zob. Zarządzenie Przewodniczącego GKKFiT nr 75 z 10 VI 1962 r. w sprawie znakowanych szlaków turystycznych; za: *Sprawozdanie ZG PTTK za 1962 r.*, Centralna Biblioteka PTTK.

¹⁰ Zob. S. Komornicki, *Z dziejów taternictwa polskiego*, „Taternik”, 1909, nr 4, s. 73.

¹¹ Tamże, s. 73–74.

¹² J.A. Szczepański, *Stulecie i przełom*, „Wierchy” R. 1972, s. 10–30.

¹³ Zob. *Sekcja ochrony Tatr*, „Wędrowiec”, 1911, nr 8, s. 183. Degradacja przyrody przez turystów wywoływała wzrastające oburzenie przedstawicieli nauki, których wspierała prasa. Zob. Z. Smrek, *Pod Giewontem*, „Wędrowiec”, 1911, nr 9, s. 187–188.

¹⁴ J.G. Pawlikowski, *O lice ziemi. Wybór pism*, Warszawa 1938.

¹⁵ L. Węgrzynowicz, *Do PT Opiekunów Kół Krajoznawczych Młodzieży Szkolnej*, „Orli Lot”, 1930, nr 3, s. 46.

¹⁶ Z. Kulczycki, *Zarys historii turystyki w Polsce*, Warszawa 1977, s. 76.

¹⁷ Aleksander Patkowski (1890–1942) – nauczyciel, działacz krajoznawczy, twórca polskiego regionalizmu, związany z Sandomierzem i Warszawą. Za: Świętokrzyska Digital Library, www.sbc.wbp.kielce.pl [stan na marzec 2011].

¹⁸ A. Patkowski, *W hołdzie ziemi rodzinnej*, Warszawa 1958 [wydanie krytyczne ze wstępem S. Arnolda].

¹⁹ Z. Kulczycki, dz. cyt., s. 84.

²⁰ A. Patkowski, dz. cyt., s. 111–112.

3) podejmowania społecznej opieki nad zabytkowymi obiektami przyrodniczymi; 4) działań popularyzatorskich w formie wystaw, konkursów itd.³¹ W latach 60. XX w. niezbędne okazały się inicjatywy służące wzmagającym się dysfunkcjom ruchu turystycznego, objawiającym się zwłaszcza w parkach narodowych – Tatrzańskim, Kampinoskim i Ojcowskim³². W realizacji tych celów była bardzo pomocna stała współpraca z Ligą Ochrony Przyrody³³. Duże znaczenie w latach 60. i 70. XX w. miała działalność informacyjna, m.in. w trakcie Tygodni Ochrony Przyrody. Inicjatywy te były bardzo ważne w związku z narastającym konfliktem pomiędzy uczestnikami masowych imprez turystycznych a rzecznikami ochrony przyrody³⁴. Duże znaczenie, obok szkolenia społecznych opiekunów przyrody i strażników ochrony przyrody, miała działalność informacyjna podejmowana wspólnie z innymi instytucjami i organizacjami³⁵. Z ich inicjatywy umieszczono np. w obiektach noclegowych PTTK tablice poglądowe przedstawiające rośliny chronione³⁶. Komisja Ochrony Przyrody systematycznie kierowała wnioskami w sprawie powoływania parków krajobrazowych³⁷ i narodowych, m.in. w Bieszczadach i na Roztoczu.

Systematycznie podnoszony problem dysfunkcji ruchu turystycznego, przejawiający się w degradacji przyrody, a także nasilające się przypadki złego zachowania turystów, stały się przyczyną powołania w 1974 r. w ramach PTTK odrębnej komisji zwanej Służbą Kultury Szlaku³⁸, będącej autorską koncepcją Towarzystwa powstałą z inicjatywy Witolda Tyrakowskiego 16 grudnia 1973 r.³⁹ Jej celem było m.in. propagowanie wzorców dobrych zachowań turystów, przyjazni dla przyrody i społeczności odwiedzanych okolic. Komisja Ochrony Przyrody ZG PTTK zdecydowanie przeciwstawiała się perspektywom dynamicznej rozbudowy bazy turystycznej, zwłaszcza na terenie Bieszczadów⁴⁰, stojąc jednocześnie na stanowisku konieczności rozszerzenia granic tegoż parku narodowego.

Ważną rolę odgrywała współpraca Komisji z Naczelną Dyrekcją Lasów Państwowych (NDLP), z którą Zarząd Główny PTTK podpisał porozumienie w 1973 r.⁴¹ Innym ważnym wydarzeniem stało się w 1975 r. ogłoszenie kompleksowego programu działalno-

ści Towarzystwa w sferze ochrony środowiska naturalnego pt. „Turystyka w środowisku przyrodniczym”⁴². M.in. w konsekwencji uchwały „Turystyka w środowisku przyrodniczym”, a z inicjatywy PTTK i Ligi Ochrony Przyrody, podjętej w 1983 r., zwłaszcza Krzysztofa Wolframa, została w 1988 r. ogłoszona idea Zielonych Płuc Polski⁴³. Ważnym zadaniem Komisji, realizowanym poprzez społecznych opiekunów przyrody i strażników ochrony przyrody, było dążenie do umniejszania szkód dokonywanych przez uczestników ruchu turystycznego⁴⁴. Towarzystwo, systematycznie zabiegając o eliminowanie dysfunkcji turystyki, przejawiających w degradowaniu środowiska, m.in. poprzez inicjatywy Służby Kultury Szlaku, wносиło także projekty nowych inicjatyw, do których należały pomniki krajobrazu⁴⁵ i rezerwy turystyczne⁴⁶. Zważywszy na potrzebę ochrony terenów Bagien Biebrzańskich, o bogatej florze i faunie, zdewastowanych częściowo w wyniku nieprzemyślanych procesów melioracyjnych w latach 70. XX w., Komisja Ochrony Przyrody systematycznie dążyła do ograniczenia działalności gospodarczej, zwłaszcza utrzymywania wielkich chlewni i tartaków na terenie Bieszczadów⁴⁷. J. Rygielski krytykował także wielką akcję młodzieżową „Bieszczady”, która w jego opinii nie przynosiła oczekiwanych korzyści wychowawczych, a jedynie efekty propagandowe⁴⁸.

* * *

W nowych uwarunkowaniach ustrojowych po 1989 r. intensyfikowała się rola Komisji Ochrony Przyrody PTTK, zarówno komisji centralnej, jak też komisji oddziałowych⁴⁹. Dla oceny tej działalności wymagane jest przez historyka osiągnięcie dy-

⁴² Uchwała nr 33/VIII/75 ZG PTTK w sprawie programu PTTK „Turystyka a środowisko przyrodnicze”, „Gościńiec”, 1975, nr 4.

⁴³ Porozumienie Zielone Płuca Polski (1988) to pierwszy dokument odrzucający rozwój gospodarczy oparty o proces industrializacji na rzecz rozwoju opartego o przesłanki proekologiczne. Zob. Fundacja Zielone Płuca Polski, <http://www.fzpp.pl> [stan na luty 2011].

⁴⁴ Największe zagrożenie dla przyrody w latach 70. XX w. stanowili uczestnicy imprez masowych, bardzo często nierespektujący zasad ochrony. Wojewódzkie komisje ochrony przyrody PTTK w całym kraju prowadziły inwentaryzację tych szkód, sporządzając wnioski do organizatorów imprez i władz terenowych. Zob. np. D. Riabinin, *Sprawozdanie z akcji rejestracji szkód wywołanych przez ruch turystyczny w 1973 r. w województwie lubelskim*, Archiwum ZG PTTK – Dział Krajoznawstwa, 46/136.

⁴⁵ Wprowadzenie tej nowej kategorii konserwatorskiej ochrony krajobrazu zgłosił w 1977 r. Witold Tyrakowski, przewodniczący Komisji Ochrony Przyrody ZG PTTK. Zob. W. Tyrakowski, *Komisja Ochrony Przyrody w walce o ochronę krajobrazu*, „Gościńiec”, 1977, nr 1–2, s. 18–19. Inicjatywa nie była kontynuowana z powodu braku podstaw prawnych do wykreowania nowej kategorii ochrony przyrody.

⁴⁶ Ideę utworzenia rezerwatów turystycznych zgłaszał w latach 1980–1981 Janusz Rygielski, przewodniczący Komisji Ochrony Przyrody ZG PTTK. Na wydzielonych obszarach, pozbawionych jakiegokolwiek działalności gospodarczej, miało być umożliwione turystom biwakowanie w dowolnych miejscach, pod warunkiem zachowania równowagi środowiskowej. Projekt był krytykowany jako mało realny i nie został podjęty w kolejnych latach. Informacja własna autora, członka Komisji Ochrony Przyrody ZG PTTK w latach 1976–1982.

⁴⁷ Zob. J. Rygielski, J. Michałowski, *Spór o Bieszczady*, Warszawa 1980. Książka ta, krytykująca działania lokalnych władz, sprzeczne z ideą ochrony przyrody, nie mogła być rozprowadzana na terenie województwa krośnieńskiego.

⁴⁸ Nadmierna koncentracja uczestników ruchu turystycznego była także krytykowana przez media, niejednokrotnie inspirowane przez działaczy ochrony przyrody PTTK. Zob. np. *Góry w godzinach szczytu*, „Głos Robotniczy”, 1983, 14 II 1983 r., s. 3.

⁴⁹ J.P. Piotrowski, *Polskie Towarzystwo Turystyczno-Krajoznawcze w latach 1950-1989*, Warszawa 2013.

³¹ Zob. *Zadania PTTK w zakresie współorganizowania Straży Ochrony Przyrody*, Warszawa 1972.

³² Zob. np. *Alarm dla Ojcowca*, „Światowid”, 1968, nr 57, s. 3.

³³ Zob. np. W. Janiszewski, *Ochrona przyrody – ochroną człowieka*, „Światowid”, 1968, nr 57, s. 3. Prezes Ligi Ochrony Przyrody, Władysław Janiszewski, był jednocześnie działaczem PTTK.

³⁴ Zob. *Stosunek człowieka do przyrody – to miernik jego kultury. Rozmowa z prof. Tadeuszem Szczęsnym, naczelnym konserwatorem przyrody*, „Światowid”, 1963, nr 40, s. 3–4.

³⁵ Przykładem była publikacja *Przyroda województwa ostrołęckiego. Informator krajoznawczy*, Ostrołęka 1978.

³⁶ *Sprawozdanie [Zarządu Głównego PTTK] za lata 1955–1957*, s. 38–42.

³⁷ Zob. np. *Niemy sejmik*, „Światowid”, 1970, nr 24, s. 3; *Postulat – Mazurski Park Narodowy*, „Światowid”, 1970, nr 27, s. 3. Postulat utworzenia Mazurskiego Parku Narodowego (1969) nie został zrealizowany do chwili obecnej.

³⁸ Zob. W. Tyrakowski, *Dziesięć lat działalności w Służbie Kultury Szlaku*, [w:] *Księga pamiątkowa z działalności Witolda Tyrakowskiego*, masyzynopsis, Archiwum ZG PTTK – Dział Organizacyjny, 86/28.

³⁹ *Służba Kultury Szlaku*, „Gościńiec”, 1974, nr 1, s. 11.

⁴⁰ Rzecznikiem zachowania przyrody bieszczadzkiej także dla uczestników turystyki był Janusz Rygielski, ówczesny przewodniczący Komisji Ochrony Przyrody ZG PTTK. Zob. *Tramwaj na połoninie*, „Światowid”, 1980, nr 850, s. 22–23.

⁴¹ Pismo ZG PTTK ZG/4146/73 z dn. 12 VII 1973 r. w sprawie porozumienia z Naczelną Dyrekcją Lasów Państwowych, Archiwum ZG PTTK – Dział Krajoznawstwa, 46/136.

stansu czasowego. Szybkie tempo życia stanowi duże wyzwanie dla wszystkich organizacji społecznych, także turystycznych.

Zakończenie

Tworzenie nowych programów działań proekologicznych wymaga odnoszenia się do wyzwań dzisiejszej epoki. Kult pieniądza może być zagrożeniem dla ojczywej przyrody. Dlatego obok takich argumentów, jak patriotyzm, troska o zdrowie człowieka konieczne bywa akcentowanie argumentu ekonomicznego: ochrona przyrody to inwestycja, to korzyść dla człowieka, gospodarki, także dla sfery turystyki. Wobec otwarcia się świata i dużej konkurencji na rynku produktu turystycznego, nadwyżki podaży

produktu nad ujawnionym popytem obszary zdegradowane przyrodniczo nie będą uwzględniane w programach branży turystycznej. Tworząc nowe programy warto sięgać do wiedzy historycznej, aby nie powtarzać błędów, a może i po to, aby niektóre z dawniejszych doświadczeń wykorzystać, oczywiście po ich adaptowaniu do dzisiejszych realiów. Niewątpliwie silnym atutem może tu być współpraca wszystkich zainteresowanych instytucji i organizacji.

Do najważniejszych działań organizacji turystycznych i ich partnerów należała zawsze i należy nadal szeroko rozumiana działalność informacyjna, służąca budowaniu trwałych proekologicznych postaw całego społeczeństwa.

dr Bogna Moszyńska

Instytut Turystyki i Rekreacji

Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie

EDUKACJA EKOLOGICZNA I TURYSTYKA ZRÓWNOWAŻONA

Wprowadzenie

Zgodnie z Deklaracją Tbiliską z 1997 r. edukacja ekologiczna jest ważnym elementem wykształcenia ogólnego na wszystkich poziomach edukacji formalnej i nieformalnej. Powinna obejmować całe życie człowieka, jak też polegać na kształtowaniu świadomości w wymiarze przyrodniczym, społecznym i ekonomicznym. Dotyczy więc całościowego obrazu zależności między przyrodą, człowiekiem i społeczeństwem. Znaczenie edukacji ekologicznej podkreślano w Narodowej Strategii Edukacji Ekologicznej zatytułowanej „Przez edukację do trwałego i zrównoważonego rozwoju”. Zapisy strategii zostały skierowane do wielu odbiorców, na przykład: rodzin, miejsc pracy, środków masowego przekazu, przedszkoli, szkolnictwa podstawowego, średniego, zawodowego, szkolnictwa wyższego, samorządów terytorialnych, organizacji pozarządowych, jak też turystów oraz organizatorów turystyki i rekreacji. Znaczenie edukacji ekologicznej podkreślano w strategii zrównoważonego rozwoju Polski do roku 2025 i od niej uzależniono skuteczność tego rozwoju (Kozłowski 2007).

Edukacja ekologiczna jest kluczowym procesem w podnoszeniu świadomości ekologicznej i dążeniach do zrównoważonego rozwoju turystyki.

Turystyka zrównoważona – związana z ekorozwojem – jest ważnym działem gospodarki, jak też formą stylu życia. Przynosi wiele korzyści: poznawczych, wypoczynkowych i zdrowotnych oraz ekonomicznych. Stąd sprawą dużej wagi w jej rozwoju jest ład przyrodniczy, społeczno-ekonomiczny i przestrzenny. Mimo głoszenia od wielu lat na całym świecie potrzeby zrównoważonego rozwoju turystyki, ciągle przyczynia się ona do niszczenia środowiska przyrodniczo-kulturowego i walorów krajobrazowych. Zaręba (2006) uważa, że dopiero za kilkadziesiąt lat mogą być widoczne skutki jej zrównoważonego rozwoju. Według danych WTO (Światowej Organizacji Turystyki) w ciągu najbliższych lat wzrośnie ilość ścieków, odpadów stałych, produkowanych przez gospodarkę turystyczną a także areal ziemi zajmowanej przez obiekty turystyczne (Zaręba 2006).

Prognozy te wskazują, jak ważna jest edukacja ekologiczna. Konieczne jest wzbogacenie i unowocześnienie programów edukacyjnych, aby wszyscy uczestnicy rynku turystycznego, to jest: turyści, organizatorzy turystyki i społeczności lokalne, zrozumieli

wielopłaszczyznowe zależności między turystyką a środowiskiem przyrodniczo-kulturowym oraz społeczno-ekonomicznym. Konieczne jest kształtowanie świadomości ekologicznej i wynikających z niej określonych postaw i działań wobec przyrody, kultury oraz społeczeństwa, aby zmniejszać różnice między świadomością ekologiczną a postępowaniem.

W edukacji ekologicznej, związanej z turystyką zrównoważoną, bardzo ważne jest przywracanie kontaktu z przyrodą i krajobrazem. Poznawanie przyrody jedynie w salach szkolnych i wykładowych, jak też przed komputerem, daje niewielkie szanse jednoczenia się z nią. Stąd dużą rolę odgrywa edukacja w terenie, wśród przyrody i krajobrazów, zwłaszcza na cennych przyrodniczo obszarach chronionych.

Edukacja ekologiczna i świadomość ekologiczna

Edukacja ekologiczna polega na informowaniu, uświadamianiu i kształtowaniu postaw oraz rozwijaniu kompetencji i uczestnictwa w rozwiązywaniu problemów środowiskowych (Bohdanowicz 2005). Wpływa ona na kształtowanie świadomości ekologicznej, której istotą są trzy sfery: poznawcza, emocjonalna i aktywności. Sfera poznawcza dotyczy wiedzy o przyrodzie i zagrożeniach środowiska, zaś sfera emocjonalna – stosunku uczuciowego do przyrody. Sfera aktywności to postawy, od których zależy motywacja do działań. Postawy wobec środowiska przyrodniczego i społecznego wywodzą się z zasad etycznych i wykształconej hierarchii wartości (Mirowski 2003).

Świadomość ekologiczna w szerszym znaczeniu to całokształt uznawanych wartości, idei, opinii o środowisku, miejscu życia i rozwoju społeczeństwa. W znaczeniu węższym, bardziej praktycznym, jest stanem wiedzy, poglądów i wyobrażeń o roli środowiska w życiu, jego antropogenicznych przekształceniach, zagrożeniach i ochronie. Jest także wiedzą o sposobach i instrumentach sterowania środowiskiem oraz jego użytkowaniu i ochronie (Bohdanowicz 2005). Dr Paulina Bohdanowicz definiuje też świadomość ekologiczną jako zespół informacji i przekonań o środowisku przyrodniczym oraz dostrzeganie związków między charakterem środowiska przyrodniczego, jego stanem a warunkami i jakością życia człowieka. Świadomość ekologiczna kształtuje się w życiu codziennym, działalności gospodarczej, przekazie pokoleniowym, sferze kulturalnej, religijnej oraz turystyce. Jest ona

stosunkowo trwała – nie zmienia się tak szybko jak moda czy nastroje polityczne.

Rezultatem kształtowania świadomości ekologicznej jest kultura ekologiczna, na którą składają się: wiedza o środowisku przyrodniczym, kulturowym, dostrzeganie specyfiki i złożoności zjawisk przyrodniczych, społecznych. Istotna jest też gotowość określonych zachowań w stosunku do środowiska, otwarte, twórcze myślenie, warunkujące podatność na innowację, w celu zwiększenia bezpieczeństwa ekologicznego (Bohdanowicz 2005). Aby świadomość ekologiczna mogła być narzędziem ekorozwoju – rozwoju zrównoważonego – musi być kształtowana nie tylko poznawczo, ale egzystencjalnie (Kalinowska 1992).

Konieczność troski o środowisko przyrodnicze i duże znaczenie edukacji ekologicznej przedstawiano od dawna w różnych opracowaniach. Ostatnio Papież Franciszek w encyklice „Laudato si” podkreślił jak ważne jest dbanie o nasz DOM – środowisko przyrodnicze. Stwierdził też związek między tym, jak ludzie traktują otoczenie przyrodnicze i siebie nawzajem. Wcześniej inni Papieże – Jan Paweł II i Benedykt XVI – wyrażali troskę o środowisko przyrodnicze oraz podkreślali ważną rolę edukacji ekologicznej.

W edukacji ekologicznej konieczne jest uświadomienie, że problemy środowiskowe należą do najważniejszych zagadnień świata, gdyż od stanu środowiska zależy jakość życia.

Znaczna część przyczyn złego stanu środowiska przyrodniczego i społeczno-kulturowego tkwi w nieznajomości i nieposzanowaniu praw przyrody, niechłujstwie, niekompetencji, a czasem złej woli. Wynika to z braku więzi z przyrodą. Wtedy nie ma ona żadnych wartości – są to tylko zasoby, które można dowolnie przekształcać, co wyraża swoistą nienawiść, maskowaną wyższymi celami ekonomiczno-technicznymi lub przekonaniem o wyższości dzieł ludzkich nad przyrodą (Kostrowicka 1999). Z tego wynika konieczność objęcia edukacją ekologiczną całego życia ludzi, jak też adresowanie jej do wielu społeczności.

Turystyka zrównoważona – czego dotyczy i na co wpływa?

Turystyka zrównoważona dotyczy rozwoju turystycznego przyjaznego środowisku w regionach wiejskich, miastach, małych ośrodkach turystycznych oraz wielkich centrach rozrywkowych i wypoczynkowych. Są to wszystkie znane rodzaje turystyki po ich ekologizacji (Zaręba 2006).

Według definicji EUROPARC Federacji turystyka zrównoważona to „każda forma ruchu turystycznego, zarządzania i aktywności turystycznej, która podtrzymuje ekologiczną, społeczną i ekonomiczną integralność terenów, a także zachowuje dla przyszłych pokoleń w niezmiennym stanie zasoby naturalne i kulturowe tych obszarów”.

Światowa Organizacja Turystyki UNWTO rozumie turystykę zrównoważoną jako koncepcję rozwoju przemysłu turystycznego w skali globalnej. Odnosi się to zarówno do turystyki masowej, jak też małej skali (ekoturystyki) oraz wszystkich miejsc na świecie odwiedzanych przez turystów. Wyraz „nowa turystyka” jest synonimem turystyki zrównoważonej. W nowej turystyce respektuje się środowisko przyrodnicze, społeczne i kulturowe. Jest ona oparta na partnerstwie sektora prywatnego i publicznego oraz koncentruje się na korzyściach nie tylko dla turystów, ale też lokalnych społeczności (Zaręba 2006).

Idea turystyki zrównoważonej opiera się na ekorozwoju. Pierwsze działania w dziedzinie rozwoju turystyki zrównoważonej rozpoczęto podczas Szczytu Ziemi w Rio de Janeiro w 1992 r.

W 1995 r. największe organizacje turystyczne – Światowa Rada Podróży i Turystyki oraz Światowa Organizacja Turystyki – wspólnie z Radą Ziemi opracowały zasady zrównoważonego rozwoju turystyki pod nazwą „Agenda 21 dla Podróży i Przemysłu turystycznego”. Innym ważnym wydarzeniem było podpisanie podczas konferencji ministrów ochrony środowiska w marcu 1997 r. Deklaracji Berlińskiej „Różnorodność Biologiczna i Zrównoważona Turystyka”. Kraje europejskie, a wśród nich Polska, zobowiązały się, że turystyka zrównoważona będzie wdrażana do narodowej polityki gospodarczej. W 2002 r. podczas szczytu Ziemi w Johannesburgu uznano turystykę zrównoważoną za priorytetowy kierunek rozwoju gospodarczo-społecznego na świecie (Zaręba 2006).

Holistyczny model turystyki zrównoważonej

W dokumencie Rady Europy z 1997 r. znajduje się holistyczny model turystyki zrównoważonej dla regionu, opracowany zgodnie z zasadami ekorozwoju. Wyróżniono w nim wiele elementów, to jest: proekologiczną infrastrukturę turystyczną, oszczędną gospodarkę zasobami, przyjazną środowisku gospodarkę energią, zielony marketing, proekologiczną gospodarkę odpadami, przywracanie obszarom ich naturalnego charakteru i stosowanie naturalnych materiałów budowlanych. Uwzględniono też: rolnictwo i leśnictwo przyjazne dla środowiska, sieć dróg zgodną z wymogami ekologicznymi, strefy wolne od hałasu, krajobraz kształtowany zgodnie z lokalnym charakterem i tradycjami, pozostawienie niezbędnej przestrzeni życiowej dla zwierząt, roślin i całych biotopów (Mirowski 2003).

Zastosowanie zasad wyróżnionych w modelu jest korzystne dla regionu, gdyż może: zapewnić przestrzeń życia i pracy, umożliwić pielęgnowanie lokalnych tradycji i rzemiosła (Mirowski 2003). Wśród kryteriów pozwalających zaliczyć różne formy turystyki do zrównoważonej należy wymienić:

- zgodność z warunkami przyrodniczymi, co dotyczy ochrony krajobrazów, wody, ziemi, flory i fauny;
- zgodność z wymogami zdrowotnymi, związaną z dbałością o zdrowie ludzi i zwierząt; zdrowie ludzi dotyczy też ekologicznej żywności oraz zapewnienia rekreacji turystom i całemu społeczeństwu;
- zgodność z wymogami społecznymi, to jest troska o zachowanie lokalnych struktur społecznych;
- zgodność z wymogami ekonomicznymi, czyli zapewnienie wzrostu gospodarczego, wsparcie dla przedsiębiorstw ekonomicznych, rozwój różnych form turystyki;
- zgodność z warunkami materialno-technicznymi – bezkolizyjne życie mieszkańców i turystów.

Wszystkie przedstawione zagadnienia powinny być wzięte pod uwagę w opracowywaniu programów edukacji ekologicznej, skierowanej do różnych odbiorców – turystów, organizatorów turystyki i społeczności lokalnych (Mirowski 2003).

Turystyka zrównoważona jest związana z edukacją ekologiczną i zrównoważonym rozwojem – ekorozwojem. Można zatem powiedzieć – przez edukację ekologiczną i zrównoważony rozwój do turystyki zrównoważonej.

Związki edukacji ekologicznej z turystyką zrównoważoną

Związki edukacji ekologicznej z turystyką zrównoważoną są dwukierunkowe. Od edukacji ekologicznej i kształtowania świadomości zależy zrównoważony rozwój turystyki a z drugiej strony zrównoważony rozwój różnych form turystyki może

wpłynąć na wzrost działań edukacyjnych i w wyniku tego wzrost świadomości ekologicznej.

Edukacja i kształtowanie świadomości mają znaczący wpływ na ograniczenie negatywnych oddziaływań turystyki na środowisko przyrodniczo-kulturowe oraz społeczne. Od edukacji ekologicznej i poziomu świadomości ekologicznej w dużym stopniu zależy zrównoważony rozwój turystyki.

Turystyka zrównoważona wiąże się z kształtowaniem produktu turystycznego zgodnie z zasadami ekorozwoju, co ma wpływ na biura podróży i odpowiednie kierowanie ruchem turystycznym (Moszyńska 2009b). W turystyce zrównoważonej istotne jest podporządkowanie inwestycji turystycznych zasadom ekorozwoju, a dużą rolę odgrywa wola szerszego społeczeństwa. Wymaga to odpowiednich przepisów prawnych, ale też szerokiej edukacji ekologicznej w szkołach, urzędach, jak też przez środki masowego przekazu.

Postawy wobec przyrody oraz przywracanie kontaktu z przyrodą

W edukacji ekologicznej zwraca się uwagę na kształtowanie świadomości ekologicznej i wynikających z niej określonych postaw wobec przyrody. Wtedy tworzą się więzi człowieka z przyrodą. Rozumie się jej wartości i nie traktuje instrumentalnie. Są to zasoby, które trzeba chronić, a nie dowolnie przekształcać. Wyraża to swoisty szacunek do przyrody, a nie jego brak, maskowany wyższymi celami ekonomiczno-technicznymi lub przekonaniem o wyższości dzieł ludzkich nad przyrodą (Kostrowicka 1999).

Turyści i organizatorzy turystyki powinni mieć właściwy stosunek do przyrody, co jest bardzo istotne w zmniejszeniu różnic między ich świadomością ekologiczną a postępowaniem.

Jak pisał Łobożewicz (1997): „Przez poznanie praw przyrody i wpływu człowieka na środowisko, przez umiłowanie przyrody i kształtowanie umiejętności życia w harmonii z przyrodą należy wdrażać ludzi do przestrzegania zasad jej ochrony”. W erze komputeryzacji, Internetu, telefonów komórkowych, smartfonów bardzo ważne jest przywracanie ludziom kontaktu z przyrodą. Gdy dzieci dość często spędzają wolny czas przed komputerem, zamiast wędrować po górach, obszarach leśnych lub wybrać się na spływ kajakowy, małe jest prawdopodobieństwo, że włączą się w proces jednoczenia z przyrodą i jej ochrony (Dewall, Sessions 1994). Brak właściwej więzi z przyrodą jest jedną z przyczyn wandalizmu, zachowań destrukcyjnych, nadmiernej ludzkiej ingerencji w procesy przyrodnicze (Kalinowska 1992, Bohdanowicz 2005).

Wypoczynek wśród przyrody jest żywotną potrzebą. Istnieją jednak zasady, by taki wypoczynek sprzyjał rozwojowi psychicznemu, dojrzałości i utożsamianiu się z całością życia. Jest to zasada dbałości o przyrodę oraz jej pozaludzkich mieszkańców. Należy też zwrócić uwagę na to, jakie urządzenia techniczne wnosi się tam, gdzie się wypoczywa. Równie ważne jest celebrowanie poczucia miejsca przez różne formy ekspresji na przykład w malarstwie, pisarstwie, tańcu. Są to warte uwagi rodzaje kształtowania świadomości ekologicznej (Dewall Sessions 1994).

Edukacja ekologiczna turystów i organizatorów turystyki

Edukacja ekologiczna turystów odgrywa dużą rolę ze względu na światowy zasięg turystyki i to, że obejmuje znaczną część społeczeństwa. Edukacja ta umacnia w nich postawy opiekunów środowiska, a przyroda i kultura są jednymi z najważniejszych wartości. Aby jednak prowadzić edukację turystów i rozwijać

turystykę, konieczna jest edukacja kadry turystycznej. Jej wysoka wiedza i świadomość ekologiczna warunkują skuteczniejszą edukację turystów.

Stała edukacja turystów oraz kadry turystycznej, polegająca na upowszechnieniu zasad i podstaw uprawiania turystyki zgodnie z wymogami środowiska, są niezbędnymi elementami właściwego użytkowania i ochrony dóbr przyrodniczych i kulturowych (Zaręba 2006).

Decydenci, organizatorzy turystyki, przewodnicy turystyczni powinni wiedzieć, jakie są skutki oddziaływania inwestycji, grup turystycznych i indywidualnych turystów na ekosystemy wodne, lądowe, jak też na krajobrazy, a z drugiej strony wiedzieć, jakie są oddziaływania różnych typów ekosystemów i krajobrazów na organizm człowieka. Wiedza ta może przyczynić się do prawidłowego sterowania ruchem turystycznym, odpowiedniego zagospodarowania przestrzennego oraz stymulowania pożądanych zachowań turystów.

W edukacji ekologicznej kadry turystycznej oraz turystów warto propagować działania proekologiczne. Na uwagę zasługują; transport zbiorowy zamiast osobowego, bilety elektroniczne, prowadzenie edukacji ekologicznej dla personelu obsługującego ruch turystyczny (Zaręba 2006). Niektóre z hoteli organizują kąpki ekologiczne przedstawiające walory ekosystemów oraz prowadzą działania, mające na celu ich ochronę. Pokazują też certyfikaty i nagrody, dokumentujące działalność proekologiczną. Ważne są informacje o certyfikatach w katalogach biur podróży i touroperatorów (Bohdanowicz 2005, Zaręba 2006). Z edukacją ekologiczną wiąże się także odpowiednia promocja produktów turystycznych.

Pozytywne zmiany świadomości ekologicznej sprzyjające edukacji ekologicznej i rozwojowi turystyki zrównoważonej, w tym ekoturystyki

Ekologiczny styl życia stał się ważną kategorią społeczno-gospodarczą. Przez ekologiczny styl życia należy rozumieć wzory zachowań, które określają sposób życia w kontakcie z przyrodą oraz manifestowanie czynnej postawy wobec niszczenia środowiska przyrodniczego, jak też branie udziału w jego ochronie. Są to także sposoby podróżowania, spędzania czasu wolnego, wydawania pieniędzy, które przejawiają się większym zainteresowaniem o stan środowiska, a więc jakość wody, powietrza, czystość plaż, stan czystości gleb. Wzrasta zainteresowanie aktywnością fizyczną w czystym środowisku. Istotne są pozytywne emocje i dbałość o zdrowie (Moszyńska 2009a).

Coraz większą popularnością cieszy się aktywna turystyka nastawiona na kontakt z przyrodą i kulturą. Turyści coraz bardziej są zainteresowani nieskażoną przyrodą, krajobrazem, czystą miejscowością, a więc ekologicznie czystym produktem turystycznym. Na ten produkt składają się też usługi noclegowe, gastronomiczne, rozrywki, atrakcje, transport. Turystów interesują atrakcje związane z uprawianiem żeglarstwa, kajakarstwa, jazdy konnej, jak też fotograficzne spotkania z przyrodą (Bohdanowicz 2005, Zaręba 2006).

Wzrost świadomości ekologicznej zmienia sposób spędzania czasu wolnego. Pojawiają się nowe motywy podróży wpływające na wybór miejsca i formy spędzania czasu. Do podstawowych motywów uprawiania turystyki należą: odnowa sił fizycznych, zachowanie sprawności fizycznej nawet w późnym wieku. Istotne jest uprawianie sportu, zdrowe odżywianie się, odrzucenie nałogów, dobre samopoczucie i unikanie stresów.

Aby spełnić te wymagania, nie niszczyć przyrody, przestrzeni krajobrazowej i więzi społecznych, jak też zagwarantować dochody ludności miejscowej, konieczne są liczne działania związane ze zrównoważonym rozwojem turystyki. Edukacja ekologiczna odgrywa w tym kluczową rolę. Jest ona potrzebna w celu akceptacji rozwoju turystyki przez społeczność lokalną i przekonanie ich o korzyściach związanych z tym rozwojem. Edukacja ekologiczna skierowana do społeczności lokalnych daje szansę uwzględnienia w strategii marketingowej dbałości o środowisko przyrodnicze oprócz prowadzenia działalności komercyjnej (Moszyńska 2008). Edukacja ta może także wpłynąć na zintegrowanie turystyki z rolnictwem, handlem, rzemiosłem (Zaręba 2006).

Wśród ludzi o wysokiej świadomości ekologicznej popularna staje się turystyka zrównoważona małej skali – ekoturystyka, która umożliwia ucieczkę od cywilizacji, rozwijanie pasji przyrodniczych oraz etniczno-kulturowych. Stają się bardziej możliwe kontakty międzyludzkie w małych grupach przyjaciół i kręgu rodziny w celu unikania samotności, przewyciężenia anonimowości w wielkich centrach urbanistycznych. Wzrasta świadomość, że czyste środowisko i kontakt z naturą zapewniają realizację wielu celów związanych z turystyką (Bohdanowicz 2005, Zaręba 2006).

Formy turystyki i różne zadania edukacji ekologicznej

Rozwój turystyki zrównoważonej i bogactwo jej form umożliwiają realizację wielu zadań edukacyjnych. Jest możliwe przekazanie wiedzy przyrodniczej, o kulturze, historii, religii, a także zrozumienie wielu wartości związanych z krajobrazem: przyrodniczych, humanistycznych, historycznych i narodowych, zakodowanych w różnych krajobrazach i regionach. Na uwagę zasługują turystyka przyrodnicza, kulturowa, pielgrzymkowa, etniczna. Edukacja ekologiczna związana z turystyką etniczną daje możliwość poznania kultury regionu, ale też wzmocnienia więzi z własnym regionem zamieszkania lub regionem przodków. Ważną rolę odgrywa też agroturystyka, która przyczynia się do wzrostu świadomości ekologicznej turystów i przyjmujących ich gospodarzy. W turystyce kulturowej oprócz zrozumienia wartości zabytków sztuki świeckiej i sakralnej istotne jest też zrozumienie unikatowości zabytków sztuki technicznej.

W turystyce przyrodniczej małej skali (ekoturystyce), uprawianej indywidualnie lub w małych grupach zorganizowanych, oprowadzanych przez przewodników, duże znaczenie poznawcze mają obserwacje ptaków, zbiorowisk roślinnych, ich sukcesji naturalnej, antropogenicznej, jak też fotografowanie rzadkich roślin i zwierząt. Rozwijają one zrozumienie powiązań między ludźmi i gatunkami pozaludzkimi. Turystyka aktywna, piesza, rowerowa, konna, kajakowa, wspinaczka górską rozwijają poczucie przestrzeni i jej wartości estetycznych, ale też zagrożeń związanych z przeszkodami i trudem poruszania się w terenie.

Turyści, będąc w różnych środowiskach przyrodniczych, kulturowych i społecznych, mają szansę poznawania świata i swojego w nim miejsca, co umożliwi konfrontację wiedzy z obrazem rzeczywistości (Bohdanowicz 2005).

Bariery utrudniające edukację i rozwój turystyki zrównoważonej

Jednak ciągle różnice między świadomością ekologiczną turystów i organizatorów turystyki a ich postępowaniem są zbyt duże, aby uznać proces ekologizacji turystyki za zakończony (Zaręba 2006).

W edukacji ekologicznej ważny jest dostęp do informacji o środowisku. Są tu jednak bariery wynikające z różnych przyczyn, ale też niedociągnięć edukacyjnych kadry turystycznej. Nie wystarczy mieć informację, ale trzeba wiedzieć, jak z niej korzystać.

Niekiedy brak właściwego przepływu informacji powoduje małą zauważalność inicjatyw proekologicznych oraz brak zachęcania turystów do udziału w nich. Przekazywanie turystom informacji o środowisku służy kształtowaniu ich postaw. Jest to zadanie przewodników, agencji turystycznych, biur informacji turystycznej, biur podróży opracowujących katalogi. Ważną rolę odgrywa Internet, broszury informacyjne o atrakcjach turystycznych i obiektach noclegowych oraz inne media.

Turyści, dla których istotne są kryteria zrównoważonego rozwoju w wyborze produktów turystycznych, są nieliczną grupą. Problemy środowiska przyrodniczego i kulturowego, ich ochrony oraz kształtowania, związane z rozwojem zrównoważonym, są istotnym aspektem funkcjonowania i rozwoju turystyki zrównoważonej. Organizatorzy turystyki powinni mieć wiedzę, która pozwala na podjęcie konkretnych działań w kierunku ekologizacji turystyki.

Turystyka zrównoważona w tym ekoturystyka na obszarach chronionych

Światowa Komisja Terenów Chronionych Międzynarodowej Unii Ochrony przyrody opracowała program na rzecz europejskich obszarów chronionych pod nazwą „Parki dla Życia”, co wynika z przekonania, że obszary prawnie chronione będą spełniać funkcje pod warunkiem powiązania z rozwojem społeczno-gospodarczym na poziomie regionu, Tereny chronione, kluczowe w ochronie bioróżnorodności, nie mogą się rozwijać w oderwaniu od rozwoju regionów oraz szerszej polityki na rzecz ekorozwoju i zagospodarowania przestrzennego terenów, w granicach których się znajdują (Zaręba 2006). Duże znaczenie przyznaje się turystyce zrównoważonej na obszarach chronionych i wokół nich, która może przynosić korzyści, jeśli jest rozumnie organizowana, jak też zrównoważonej turystyce małej skali – ekoturystyce na najcenniejszych obszarach chronionych (Moszyńska 2002). Problematykę ekoturystyki podjęła Federacja EUROPARC w raporcie „Kochając je aż do śmierci”. Ostatecznie opracowano Europejską Kartę Zrównoważonej Turystyki na Obszarach Chronionych. Określa ona założenia rozwoju turystyki zrównoważonej, w tym ekoturystyki, na obszarach chronionych. Do rozwoju ekoturystyki zostały włączone obszary NATURA 2000.

Turystyka zrównoważona małej skali – ekoturystyka, zwłaszcza przyrodnicza – może odgrywać znaczącą rolę na cennych przyrodniczo obszarach (Moszyńska 2002, 2003). Są to korzyści ekonomiczne dla społeczności lokalnych, powodujące większe poparcie dla tworzenia i zarządzania tymi obszarami. Ważna jest tam poprawa zarządzania ruchem turystycznym oraz wzrost doceniania szczególnych walorów przyrodniczych, a w konsekwencji wzmocnienie poparcia, aby je chronić skuteczniej. Korzystne jest także zmniejszenie negatywnego wpływu na środowisko wywierane przez przedsięwzięcia gospodarcze w wyniku zachęcania do korzystania z obszaru w sposób łagodny i przyjazny środowisku (Moszyńska 2009b).

Edukacja ekologiczna w parkach – społeczności lokalne i turyści

W Polsce bardzo często ludzie widzą w systemie obszarów chronionych tylko zagrożenia i zakazy oraz bariery rozwoju, także turystyki. Nie wpływa to pozytywnie na wspólnoty lokalne

i różne grupy społeczne, które bojkotują działania proekologiczne lub też działają destrukcyjnie. Bardzo ważna jest więc edukacja ekologiczna, która może wpłynąć na zmianę tych postaw. By je zmienić i przekonać ludzi do ochrony i zarządzania przyjaznego przyrodzie, warto korzystać z argumentów uświadamiających o dochodach z turystyki, na dalszym miejscu o doznaniach piękna. Bardziej trafiają one do umysłów niż bogactwo przyrody, ochrona różnorodności biologicznej, wartości zdrowotne i naukowe (Olaczek 2008).

W edukacji ekologicznej duże znaczenie mają liczne walory przyrodnicze i kulturowe parków narodowych i krajobrazowych. Emocjonalny stosunek do tych obszarów wynika z tego, że mają piękne krajobrazy, bogatą florę i faunę oraz są symbolem ochrony przyrody i skarbnicą wspólnego dziedzictwa. Zaangażowanie emocjonalne sprzyja dydaktyce i ułatwia oddziaływania wychowawcze. Na obszarach chronionych są możliwości organizowania terenowych zajęć edukacji ekologicznej i dzięki temu kształtowania właściwych postaw i zachowań w przyrodzie. Działalność edukacyjna parków jest realizowana na ścieżkach, dydaktycznych, w muzeach, ośrodkach informacyjnych, centrach dydaktycznych. Ścieżki dydaktyczne są jednymi z bardziej rozpowszechnionych metod edukacji. Umożliwiają one turystom poznanie szaty roślinnej, flory i fauny oraz krajobrazów.

Wystawy, seminaria, pogadanki w parkach narodowych, krajobrazowych, na obszarach NATURA 2000 mają na celu ich skuteczniejszą ochronę. Zasady poruszania się turystów po parkach ułatwiają ulotki, broszury przedstawiające ich cechy charakterystyczne oraz informacje określające oczekiwane sposoby zachowania.

Edukacja ekologiczna na obszarach cennych przyrodniczo może się przyczynić do ich aktywizacji społeczno-gospodarczej i wzrostu uczestnictwa w zrównoważonej turystyce edukacyjnej. Edukacja ta sprzyja też poczuciu identyfikacji z najbliższym otoczeniem. Zachęca to do poznania wartości przyrodniczych i kulturowych oraz przydatności tych obszarów w programach nauczania (Bohdanowicz 2005). Podróże, wycieczki z aparatem fotograficznym są sposobami łączenia przyjemności bycia wśród przyrody ze zdobywaniem wiedzy.

Edukacja ekologiczna w parkach narodowych i krajobrazowych pełni ważną rolę wychowawczą i kształtującą świadomość ekologiczną. Jest jednak ciągle mało docenianym aspektem ich funkcjonowania. Jeśli parki mają spełniać rolę edukacyjną, powinno to być realizowane tak, aby oprócz zwiedzania był aktywny udział uczestników w postrzeganiu rzeczy i zjawisk.

Na co warto skierować uwagę w edukacji ekologicznej wśród przyrody oraz w krajobrazie?

Każdy kontakt z przyrodą i krajobrazem jest wartością edukacyjną. Podstawową sprawą w edukacji ekologicznej jest oddziaływanie na emocje i kreowanie aktywnych postaw wobec środowiska (Kalinowska 1992, Bohdanowicz 2005). Podczas edukacji ekologicznej w terenie bardziej aktywny udział uczestników może polegać na postrzeganiu i odbieraniu przyrody i krajobrazu wieloma zmysłami. Ważne jest także, aby odczucia i wrażenia nie zostały zagłuszone komentarzem przewodnika lub telefonami komórkowymi.

W edukacji i kształtowaniu świadomości ekologicznej ciągle aktualna jest idea hellenistyczna polegająca na harmonijnej triadzie umysłu ducha i ciała, kształtowanej w środowisku człowieka (Moszyńska 2009b). Zadanie to można realizować podczas

edukacji ekologicznej w terenie, w którym źródłem inspiracji edukacyjnych są przyroda i krajobraz.

Edukacja ekologiczna wśród przyrody

Przyroda uczy najlepiej i najpiękniej. W edukacji ekologicznej w terenie oferuje się dość często długie pogadanki z wieloma abstrakcyjnymi pojęciami, niekiedy trudno zrozumiałymi. Zdecydowanie większą skuteczność edukacyjną ma „doświadczenie przyrody” nie tylko wzrokiem, ale też słuchem, węchem. Jest to indywidualna percepcja i własne doświadczenia każdego z uczestników. Ważne jest przeżywanie przygód związanych z emocjami, np. podczas rozwiązywania zagadek i wykonywania zaplanowanych zadań, czasem trudnych i zaskakujących (Neuman 2004). W parkach narodowych, krajobrazowych i ich otulinach można organizować gry terenowe, które rozwijają wiele umiejętności poznawczych, ale też kształtują osobowość i umiejętność współpracy w grupie, oraz bycia w ciszy podczas medytacji. Warto, aby uczestnicy edukacji poznawali zależności w ekosystemach, ale także związane z bogactwem zbiorowisk roślinnych i ich właściwościami. Mogą to być właściwości zdrowotne, np. produkcja tlenu, absorpcja pyłów i metali ciężkich oraz właściwości bakteriobójcze, jak też wzmacnianie układu odpornościowego. Podczas edukacji ważne są gry związane z ruchem, współpracą między uczestnikami zajęć we wspólnym rozwiązywaniu zagadek dotyczących przyrody. Niektóre zajęcia mogą rozwijać umiejętność kojarzenia, logicznego myślenia, inne intuicję bądź sprawność fizyczną. W rozwiązywaniu zagadek ekologicznych, jak też realizowaniu różnych zadań pomocne mogą być zmysły, np. smaku, węchu, słuchu, dotyku. Warto rozwijać odczucia estetyczne i wrażliwość na kolory oraz różne kompozycje kolorystyczne zbiorowisk roślinnych, jak też wrażliwość na dźwięki przyrody, np. odgłosy ptaków.

Podczas edukacji ekologicznej na cennych przyrodniczo obszarach – w parkach narodowych i krajobrazowych – warto przedstawiać ich cechy specyficzne, wyróżniające każdy z tych obszarów.

Edukacja w krajobrazie

Krajobrazy naturalne i kulturowe wypełniają całą powierzchnię kraju i mają różne treści przyrodnicze, kulturowe i historyczne. Są przekazem tradycji i bywa też, że „małymi ojczyznami”. Należy je pojmować dynamicznie, to znaczy widzieć przeszłość, teraźniejszość, wynikającą z różnorodnych zmian w przebiegu procesów naturalnych i antropogenicznych, na podstawie których można prognozować przyszłość.

Krajobrazy pełnią ważną rolę w turystyce i są częścią jakości życia ludzi zamieszkujących w miastach, na wsiach, obszarach cennych przyrodniczo i zdegradowanych. Stąd troska o ich ochronę i kształtowanie powinna być przedmiotem zainteresowania w turystyce zrównoważonej. Dotyczy to wszystkich ludzi już od najmłodszych lat, jak też różnych instytucji i organizacji. Ochrona i kształtowanie krajobrazu są ważnymi działaniami w ekorozwoju i turystyce zrównoważonej. Nauczanie o krajobrazie podczas wycieczek i wypraw turystycznych może wypełnić lukę w edukacji w zakresie obszarowej ochrony dóbr przyrody i kultury.

Krajobraz wymaga odrębnego traktowania, to jest podejścia interdyscyplinarnego, ze względu na powiązane w nim wartości przyrodnicze, kulturowe, społeczne. Umożliwia to równocześnie edukację przyrodniczą, kulturową i zdrowotną. Każdy krajobraz

ma swoistego „ducha miejsca” – *genius loci*, którego nie da się opisać językiem nauki, a można go wyczuć i doświadczyć (Kostrowicka 1999).

U źródeł edukacji ekologicznej w krajobrazie leży jego percepcja. Najlepiej, aby był to kontakt bezpośredni w terenie z przygotowanym programem i celem zajęć. Pokazywanie krajobrazów jedynie z okien pojazdów lub też wyjście w teren bez programu i celu są mniej skuteczne pod względem edukacji. Krajobraz wywołuje wiele doznań. Ma wiele kolorów i swoistą strukturę przestrzenną. Można tam ćwiczyć pojęcie czasu i przestrzeni oraz kształtować odczucia estetyczne, związane ze stanem krajobrazu – ładem lub bezładem przestrzennym, estetycznymi walorami architektury oraz jej symboliką. Istotne jest budzenie postaw kreatywnych, np. co warto zmienić, a co zostawić. Korzystne jest też wyróżnienie cech swojskich – regionalnych i elementów obcych. Krajobraz należy pojmować dynamicznie i widzieć w nim zmiany procesów przyrodniczych i antropogenicznych oraz wpływ na zdrowie człowieka (Michałowski i in. 2003).

Wybrany krajobraz, np. naturalny w Kampinoskim Parku Narodowym lub kulturowy w otulinie tego Parku i na terenach wokół otuliny, powinien być dobrze rozpoznany i opisany przez uczestników. Mogą to być plany przestrzenne, opisy szaty roślinnej, a także opinie o ich użytkowaniu i przeznaczeniu. Pomocami dydaktycznymi mogą być mapy, plany ochrony, fotografie współczesne i archiwalne.

Pozytywne skutki edukacji ekologicznej w krajobrazie

Pozytywny skutek edukacji ekologicznej w krajobrazie polega na budzeniu nawyków oceniania, ochrony i kształtowania krajobrazów. Jest to jednocześnie edukacja przyrodnicza, kulturowa, historyczna i zdrowotna. Kluczowe w tej edukacji jest zrozumienie wartości krajobrazów – estetycznych, związanych z przyrodą, ale też duchowych i zdrowotnych. Są one niezmiernie istotne w zrównoważonym rozwoju turystyki.

Krajobrazy mają duży ładunek emocjonalny ale też praktyczny. Położenie nacisku na ochronę krajobrazów i prawidłowe kształtowanie może przyczynić się do większego ładunku przestrzenno-architektonicznego oraz wychowania społeczeństwa w symbiozie z przyrodniczo-kulturowym otoczeniem, co jest ważne w zrównoważonym rozwoju turystyki.

Ważnym skutkiem edukacji ekologicznej w krajobrazie może być umiejętność lepszego promowania przyrodniczo-kulturowych i zdrowotnych walorów krajobrazu, a także informowanie o działaniach, jakie każdy turysta może podjąć w celu ich ochrony. Należy to do organizatorów turystyki oraz różnych organizacji turystycznych.

Podsumowanie i wnioski

Edukacja ekologiczna polega na informowaniu, uświadamianiu i kształtowaniu postaw oraz rozwijaniu kompetencji i uczestnictwa w rozwiązywaniu problemów środowiskowych. Wpływa na kształtowanie świadomości, w której istotna jest sfera poznawcza, emocjonalna i aktywności. Świadomość ekologiczna jest zespołem informacji i przekonań o środowisku przyrodniczym oraz dostrzeganiem związków między charakterem środowiska przyrodniczego, jego stanem a warunkami i jakością życia człowieka.

Turystyka zrównoważona zależna od ekorozwoju (zrównoważonego rozwoju) ma wymiar przyrodniczy, kulturowy i społeczno-ekonomiczny. Powinna być dostosowana do zasobów

środowiska przyrodniczo-kulturowego i nie powodować ich degradacji. W 2002 r. w Johannesburgu uznano ją za jeden z priorytetowych kierunków rozwoju gospodarczo-społecznego na świecie.

Aby ograniczyć negatywny wpływ turystyki i zmierzać do jej zrównoważonego rozwoju, konieczne są liczne działania, wśród których duże znaczenie mają edukacja ekologiczna i kształtowanie świadomości ekologicznej.

Związki edukacji ekologicznej z turystyką zrównoważoną są dwukierunkowe. Od edukacji ekologicznej i kształtowania świadomości zależy zrównoważony rozwój turystyki, a z drugiej strony zrównoważony rozwój różnych form turystyki wpływa na wzrost działań edukacyjnych i wzrost świadomości ekologicznej.

W wyniku kształtowania świadomości ekologicznej powstają określone postawy i stosunek do przyrody. Bardzo ważne jest przywracanie kontaktu z przyrodą i krajobrazem. Poznawanie ich jedynie w salach wykładowych, jak też przed komputerem daje niewielkie szanse jednoczenia się z nimi.

Edukację ekologiczną należy skierować do turystów, organizatorów turystyki i społeczności lokalnych.

Efektami tej edukacji są postawy opiekunów środowiska oraz zrozumienie jego wartości przyrodniczych i kulturowych. Organizatorzy turystyki powinni znać skutki ruchu turystycznego i inwestycji na przyrodę oraz wiedzieć, jak kierować ruchem turystycznym. Ważna jest też umiejętność propagowania działań proekologicznych, jak oszczędna gospodarka wodą, minimalizowanie ilości odpadów, transport zbiorowy, edukacja personelu hotelowego oraz wiele innych, związanych z produktem turystycznym.

Do pozytywnych zmian sprzyjających edukacji i turystyce zrównoważonej należą: nowy styl podróżowania, związany z aktywnością fizyczną i dbałością o zdrowie, preferowanie przyjaznych środowisku form turystyki małej skali – ekoturystyki.

Rozwój turystyki zrównoważonej i bogactwo jej form sprzyjają edukacji ekologicznej i kształtowaniu świadomości. Dużą rolę odgrywa turystyka przyrodnicza małej skali – ekoturystyka, agroturystyka, jak też turystyka górską, żeglarską i wiele innych form.

Do barier utrudniających edukację i zrównoważony rozwój turystyki należą: różnice między świadomością ekologiczną a postępowaniem turystów i organizatorów turystyki, mała zauważalność inicjatyw ekologicznych i słabe zachęcanie turystów do udziału w nich, brak wiedzy o ekologicznym produkcie turystycznym. Istnieją też bariery związane z dostępem do informacji o środowisku. Bariery są też nie brak informacji, ale brak umiejętności korzystania z nich.

Zgodnie z Europejską Kartą Zrównoważonej Turystyki na Obszarach Chronionych obszary te mają duże znaczenie w zrównoważonym rozwoju turystyki w tym ekoturystyki, jak też działalności edukacyjnej. Nie mogą się one rozwijać w oderwaniu od rozwoju regionów oraz szerszej polityki na rzecz ekorozwoju (Zaręba 2006).

Działalność edukacyjna parków narodowych i parków krajobrazowych jest realizowana na ścieżkach edukacyjnych, w muzeach, centrach dydaktycznych, ośrodkach informacyjnych. Jest ona ciągle mało docenianym aspektem funkcjonowania parków. A przecież może się przyczynić do uaktywnienia i wzrostu uczestnictwa w zrównoważonej turystyce edukacyjnej. Edukacja ekologiczna w parkach może sprzyjać identyfikacji z najbliższym otoczeniem. Wpływa też na zachęcanie do poznania ich wartości przyrodniczych i kulturowych.

Przyroda i krajobraz uczą najlepiej i najpiękniej, gdyż już sam kontakt z nimi jest wartością edukacyjną. W edukacji terenowej – wśród przyrody i w krajobrazie – należy zorganizować zajęcia tak, aby był aktywny udział uczestników.

Podczas zajęć wśród przyrody oprócz pogadarek o zależnościach w ekosystemach warto zwrócić uwagę na „doświadczenie” przyrody wieloma zmysłami. Powinna to być indywidualna percepcja każdego z uczestników. Wskazane są elementy przygody, związane z emocjami w rozwiązywaniu zaplanowanych zadań, niekiedy trudnych i zaskakujących, bo wymagających dobrej współpracy w grupie. Należy wzbogacić programy edukacyjne i zwrócić w nich uwagę na zróżnicowane właściwości zdrowotne, zwłaszcza zbiorowisk leśnych. Składają się na nie: produkcja tlenu, absorpcja pyłów i metali ciężkich oraz właściwości bakteriobójcze. Duży wpływ na odczucia i emocje mają kompozycje kolorystyczne różnych zbiorowisk roślinnych.

Edukacja w krajobrazie wypełnia lukę w zakresie obszarowej ochrony dóbr przyrody i kultury. Edukacja ta wymaga innego podejścia ze względu na powiązane w krajobrazie wartości przyrodnicze i kulturowe, jak też swoistego „ducha miejsca” – *genius loci*, którego można jedynie odczuć i doświadczyć. Zajęcia edukacyjne w krajobrazie dają podstawę postrzegania, tworzenia i ochrony zespolonych w krajobrazie wartości przyrodniczych, kulturowych i zdrowotnych. Można tam ćwiczyć pojęcie czasu i przestrzeni oraz kształtować odczucia estetyczne, związane z ładem lub bezładem przestrzennym, walorami estetycznymi przyrody i architektury. Bardzo ważne jest budzenie postaw kreatywnych, np. co warto zmienić, a co zostawić. Korzystne jest wyróżnienie cech swojskich i regionalnych.

Ważnym skutkiem edukacji ekologicznej może być umiejętność lepszego promowania przyrodniczych, kulturowych i zdrowotnych walorów krajobrazu, a także informowanie o działaniach, jakie każdy turysta może podjąć w celu ich ochrony. Dotyczy to także społeczności lokalnych.

Edukacja ekologiczna wśród przyrody oraz w krajobrazie powinna być adresowana do turystów, kadry organizatorów turystyki oraz społeczności lokalnych.

Edukacja ta sprzyja rozwojowi turystyki zrównoważonej, związanej z ładem ekologicznym, społeczno-ekonomicznym i ładem przestrzennym.

Literatura

- Bohdanowicz P., 2005, *Turystyka a świadomość ekologiczna*, Toruń.
- Dewall B., Sessions G., 1994, *Ekologia głęboka*, Warszawa.
- Kalinowska A., 1992, *Ekologia wybór przyszłości*, Warszawa.
- Kozłowski S., 2007, *Przyszłość ekorozwoju*, Toruń.
- Krauz K., Mroczka A., 2001, *Celowość kształcenia kadr turystyki w zakresie ekorozwoju*, [w:] A. Kowalczyk [red.], *Ekologia krajobrazu i ekorozwoj*, „Problemy Ekologii Krajobrazu”, t. VIII, s. 128–137.
- Krzyszowska-Kostrowicka A., 1999, *Geoekologia turystyki i wypoczynku*, Warszawa.
- Łobożewicz T., 1997, *Ekologia a turystyka i rekreacja w kształceniu kadr obsługi ruchu turystycznego*, „Zeszyty Naukowe WSE”, Nr 4, s. 47–56.
- Michałowski A., Chwalibóg K., Lenart W., Myczkowski Z., 2003, *Krajobraz Polski: nasze dziedzictwo i obowiązki*, Warszawa.
- Mirowski W., 2003, *Ekologizacja jako problem strategiczny rozwoju turystyki*, „Rocznik Naukowy Wyższej Szkoły Turystyki i Rekreacji w Warszawie”, Nr 1, 35–55.
- Moszyńska B., 2002, *Zróżnicowanie krajobrazu, zbiorowisk leśnych i zaroślowych oraz turystyka w Kampinoskim Parku Narodowym*, [w:] J. Partyka [red.], *Użytkowanie turystyczne parków narodowych*, Ojców, s. 685–701.
- , 2008, *Zrównoważony rozwój turystyki oraz ochrona krajobrazu kulturowego wokółobszarów chronionych na Mazowszu*, [w:] S. Wodejko [red.], *Zrównoważony rozwój turystyki*, Warszawa, s. 239–254.
- , 2009a, *Turystyka zrównoważona i wychowanie proekologiczne*, [w:] A. Dąbrowski, R. Rowiński [red.], *Wychowawcze wartości turystyki i rekreacji*, Warszawa, s. 127–141.
- , 2009b, *Zrównoważony rozwój turystyki oraz przedsiębiorstwa turystyczne i regiony turystyczne w krajach Unii Europejskiej*, „Zeszyty Naukowe – Uczelnia Warszawska im. Marii Skłodowskiej-Curie”, Nr 26, s. 25–41.
- Neuman J., 2004, *Education and learning through outdoor activities*, Praga.
- Ołaczek R., 2008, *Między swobodą a zakazem – o turystycznym korzystaniu z obszarów chronionych*, [w:] A. Gotowt-Jeziorska, J. Śledzińska [red.], *Turystyka zrównoważona i ekoturystyka*, Warszawa, s. 15–24.
- Pawlicki B.M., 2006, *Ochrona krajobrazu kulturowego*, „Biuletyn Informacyjny Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji w Zamościu”, s. 145–147.
- Zaręba D., 2006, *Ekoturystyka*, Warszawa.

dr Piotr Dominik

Wydział Turystyki i Rekreacji

Szkoła Główna Turystyki i Rekreacji w Warszawie

PRODUKT TURYSTYCZNY ORAZ PRZYKŁADY WYKORZYSTANIA WALORÓW PRZYRODNICZYCH JEGO POWSTANIA

Wstęp

Produkt turystyczny to kategoria szczególna i niezwykle złożona. W węższym zakresie produktem turystycznym jest to, co turyści kupują, np. transport, nocleg, wyżywienie a „w szerszym stanowi kompozycję tego, co turyści robią, oraz walorów, urządzeń i usług, z których przy tym korzystają”¹. Do głównych elementów produktu turystycznego zalicza się więc walory turystyczne (przyrodnicze i antropogeniczne), infrastrukturę turystyczną i usługi turystyczne.

Poszczególne elementy produktu turystycznego charakteryzują się wysoką substytucyjnością i komplementarnością. Za najważniejszy element produktu turystycznego przyjmuje się najczęściej walory przyrodnicze. To one najczęściej decydują o lokalizacji infrastruktury turystycznej i usług turystycznych (np. turystyka zdrowotna czy uzdrowiskowa). Decydują też o przydatności danego obszaru dla uprawiania różnych form turystyki wypoczynkowej, zdrowotnej czy aktywnej. W niektórych rodzajach turystyki znaczenie walorów przyrodniczych wydaje się mniej istotne, np. w turystyce biznesowej, kulturowej czy etnicznej, ale ich obecność niewątpliwie podnosi jakość wypoczynku².

Pojęcie produktu turystycznego

Pojęcie produktu turystycznego ma ścisły związek z uznawaniem działalności turystycznej za istotną dziedzinę gospodarki. Ze względu na skalę przemysłu turystycznego, przynoszącego dochody porównywalne z dochodami w innych przemyślach należy kreować i w odpowiedni sposób organizować produkt turystyczny i racjonalnie nim zarządzać³. Istnieje wiele definicji różnych autorów, charakteryzujących produkt turystyczny. Jedna z nich mówi, iż „produktem turystycznym są wszystkie dobra i usługi tworzone i kupowane w związku z wyjazdem poza miejsce stałego zamieszkania i to zarówno przed rozpoczęciem podróży, w trak-

cie podróży i w czasie pobytu poza swoją rodzinną miejscowością”⁴. Middleton wyróżnia pięć głównych składników produktu turystycznego, do których zalicza⁵:

- atrakcje i środowisko miejsca docelowego,
- infrastruktura i usługi miejsca docelowego,
- dostępność miejsca docelowego,
- wizerunek miejsca docelowego,
- wizerunek miejsca docelowego,
- cenę.

To właśnie jakość i ilość różnorodnych produktów wpływa na atrakcyjność turystyczną danego regionu. Do niedawna atrakcyjność miejsca kształtowały głównie walory naturalne i zabytkowe obiekty. Do miejsc nieposiadających tych elementów nikt nie jeździł. Teraz sytuacja kardynalnie się zmieniła. Nie mając atrakcji na danym terenie, można je stworzyć. Powstało wiele miejsc turystycznych dzięki stworzeniu szerokiej bazy rozrywkowo-kulturalnej. Postęp technologiczny pozwolił podróżować do miejsc niegdyś niedostępnych lub bardzo oddalonych od miejsca stałego zamieszkania. W związku z powyższym infrastruktura jest jednym z kluczowych elementów determinujących rozwój turystyki i jest bardzo istotną częścią produktu turystycznego.

Kolejnym elementem produktu turystycznego jest tak zwana „wartość dodana”. Wartością dodaną są elementy symboliczne, istniejące głównie w sferze psychicznej. Łączy ona stereotypy, emocje, wrażenia, poglądy, które są „przywiązane” do określonego miejsca⁶. Sprzedając produkt, firma sprzedaje również satysfakcję, wspomnienia o danym produkcie.

W przypadku produktu turystycznego najbardziej przydatna dla celów marketingowych wydaje się struktura czteroskładnikowa, którą tworzą następujące poziomy:

- Rdzeń produktu – podstawowa korzyść, jaką uzyskuje turysta, nabywając dany produkt; może to być potrzeba wypoczynku, regeneracji sił, relaksu, poznawania nowych miejsc, ludzi, obyczajów, zaspokojenia pragnienia,

¹ S. Wodejko, *Ekonomiczne zagadnienia turystyki*, Warszawa 1997.

² A. Balińska, *Walory turystyczne w tworzeniu i realizacji produktu turystycznego*, „Studia i Materiały Centrum Edukacji Przyrodniczo-Leśnej”, R. 11, 2009, z. 4 (23), s. 36–42.

³ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny. Pomysł – organizacja – zarządzanie*, Warszawa 2010.

⁴ G. Gołębski, *Przedsiębiorstwo turystyczne w gospodarce wolnorynkowej*, Poznań 1998.

⁵ V.T.C. Middleton, *Marketing w turystyce*, Warszawa 1996, s. 89.

⁶ Tamże, s. 161.

zabawy itp., funkcję rdzenia produktu mogą pełnić m.in. walory turystyczne, jakość i forma świadczenia usług, urządzenia turystyczne;

- Produkt rzeczywisty – to formalna oferta, którą przygotowuje organizator turystyki; składa się ona na ogół z usług: noclegowych, żywieniowych, transportowych, rekreacyjnych, przewodnickich, kulturowych⁷;
- Produkt poszerzony – należy rozumieć jako wszystkie dodatkowe świadczenia, które wzbogacają produkt i czynią go bardziej konkurencyjnym⁸;
- Produkt potencjalny – wszelkie ulepszenia i nowe składniki produktu, których jeszcze nie ma, ale mogą pojawić się w przyszłości, np. usługi przewodnika w wybranym języku, wzbogacenie wycieczki o nowe atrakcyjne miejsca⁹.

Punktem wyjścia do konstruowania produktów turystycznych są motywy podróży. Optymalny produkt turystyczny powinien przede wszystkim odnosić się i zaspokajać potrzeby klientów, do których kierowana jest oferta. Podczas budowy produktów należy pamiętać, że turyści chcą zaspokoić w tym samym czasie więcej niż jedną potrzebę, dlatego produkty odnoszące największy sukces to te, które najlepiej odpowiadają na „wiązkę potrzeb” określonego segmentu odbiorców. W związku z powyższym najważniejszym elementem w procesie kreowania produktów turystycznych jest bardzo dokładnie i rzetelnie przeprowadzony audyt turystyczny, który jest waloryzacją obszaru (miasta, gminy, regionu) pod kątem turystyki¹⁰.

Należy pamiętać o klasyfikacji produktu turystycznego, który kształtuje się następująco:

- Rzecz – wszystkie rzeczy materialne. Może występować samodzielnie, ale najczęściej jest wyłącznie dodatkiem do innych produktów. Są to m.in. przewodniki, mapy, sprzęt niezbędny podczas wyjazdu, np. wiosła, pamiętki.
- Usługa – pojedyncza usługa, np. transportowa, noclegowa, gastronomiczna, przewodnicka.
- Wydarzenie – charakteryzuje się spójnością i określoną tematyką, występuje w ustalonym miejscu i czasie. Wydarzenie powinno charakteryzować się wyjątkowością, niezwykłością.
- Impreza – jest to zestaw kilku usług (muszą to być co najmniej dwie usługi), które są oferowane przez organizatorów turystyki i agentów turystycznych.
- Obiekt – występuje jedna, główna atrakcja, której mogą towarzyszyć dodatkowe usługi lub inne produkty. Ma charakter punktowy.
- Szlak – składa się z wielu miejsc lub obiektów, które są powiązane jedną nadrzędną ideą. Zwykle połączone są one wyznaczoną i oznakowaną trasą. Wzdłuż szlaku można zazwyczaj znaleźć różnorodną infrastrukturę turystyczną.
- Obszar – zdeterminowany obszar geograficzny, w którym znajdują się atrakcje turystyczne, usługi¹¹.

Walory przyrodnicze jako produkt turystyczny

Walory turystyczne „to element środowiska przyrodniczego lub kulturowego, który stanowi lub może stanowić cel ruchu turystycznego. Jest to zarówno główny cel, w sposób zasadniczy przyczyniający się do ukierunkowania przyjazdu, jak i cel poboczny, uwzględniany z okazji przyjazdu bądź pobytu w danym regionie czy miejscowości”¹².

Środowisko, w którym uprawiana jest turystyka, ma istotne znaczenie dla wrażeń turysty. Zarówno środowisko naturalne, czyli powierzchnia ziemi, woda, roślinność i zwierzęta, jak i środowisko stworzone przez człowieka, obejmujące zabudowania, ulice itd., są podstawą rozwoju turystyki. Jeśli środowisko nie jest atrakcyjne, ogromnie trudno jest rozwijać turystykę, ponieważ turysta poszukuje tego, co atrakcyjne.

Wśród głównych walorów turystycznych różni autorzy wymieniają na przykład tereny m.in. o atrakcyjnym środowisku przyrodniczym, urozmaiconym ciekawym ukształtowaniem powierzchni, osobliwości przyrodnicze.

W grupie walorów turystycznych-wypoczynkowych wyróżnić można zespół cech niezbędnych, których występowanie stanowi minimum warunków dla wypoczynku, oraz zespół cech korzystnych, podnoszących wartości wypoczynkowe terenu.

Do cech niezbędnych zaliczyć można czyste powietrze (wolne od zanieczyszczeń), ciszę, niski stopień urbanizacji, występowanie walorów estetycznych krajobrazu, brak zasadniczych przeciwwskazań klimatycznych.

Do cech korzystnych – szczególne walory widokowe krajobrazu, warunki do uprawiania czynnego wypoczynku, korzystne warunki bioklimatyczne oraz tzw. walory lecznicze.

Do walorów krajoznawczych zalicza się za O. Rogalewskim m.in. charakterystyczne zespoły krajobrazowe i osobliwości przyrody, określane terminem walorów środowiska przyrodniczego.

Czasem środowisko zachęca inwestorów do budowy hoteli i atrakcji turystycznych w konkretnym miejscu: Center Parcs wybrało Sherwood Forest na lokalizację swojej pierwszej wioski wakacyjnej w Wielkiej Brytanii z powodu piękna otaczającego krajobrazu i sąsiedztwa jeziora nadającego się do uprawiania sportów wodnych.

Działalność turystyczna i sami turyści mogą mieć ogromny wpływ na środowisko naturalne i stworzone przez człowieka, co nie zawsze jest korzystne, a czasem może być bardzo szkodliwe.

Ruch turystyczny może wpływać na środowisko na dwa różne sposoby:

- turystyka i środowisko mogą współistnieć w harmonii, kiedy turystyka wpływa korzystnie na środowisko,
- turystyka i środowisko mogą pozostawać w konflikcie w sytuacji, kiedy działalność turystyczna w jakiś sposób powoduje niszczenie środowiska¹³.

Środowisko w wielu krajach czerpało rozmaite korzyści z turystyki. Ochrona przyrody to utrzymanie i właściwe wykorzystanie środowisk naturalnego i stworzonego przez człowieka. Niektóre kraje Afryki Wschodniej, jak Kenia i Tanzania, w celu zachowania naturalnego środowiska utworzyły ogromne parki narodowe i rezerwy zwierząt, z których najbardziej znane to Masai Mara oraz Serengeti. Dokonano tego ze świadomością, że przyroda

⁷ D. Dutkiewicz, *Marketing usług turystycznych*, Warszawa 2007, s. 85.

⁸ A. Panasiuk, *Marketing usług turystycznych*, Warszawa 2005, s. 76.

⁹ D. Dutkiewicz, dz. cyt., Warszawa 2007, s. 86.

¹⁰ T. Majka, *Kreowanie markowego produktu turystycznego*, [w:] *Markowe produkty turystyczne*, red. A. Panasiuk, Szczecin 2004, s. 393.

¹¹ J. Kaczmarek, A. Stasiak, B. Włodarczyk, *Produkt turystyczny*, Warszawa 2005.

¹² pl.m.wikipedia.org/Wiki/Walor_turystyczny [dostęp: 2.05.2015].

¹³ R. Dawidson, *Turystyka*, Warszawa 1996, s. 129–130.

jest jednym z najważniejszych walorów naturalnych, które przyciągają turystów do Afryki Wschodniej. Parki narodowe i rezerwy przyczyniły się do zachowania wielu gatunków zwierząt, które w innym przypadku wyginęłyby z powodu niekontrolowanych polowań. Turystyka nie tylko może skłaniać do ochrony środowisk naturalnego i stworzonego przez człowieka, ale dostarcza również środków pieniężnych do jej finansowania. Część dochodów z turystyki może być wykorzystana na ochronę środowiska.

Innym sposobem oddziaływania na środowisko naturalne jest rewaloryzacja. Jest to proces, w którym dany obiekt lub obszar jest przekształcany w coś zupełnie innego w stosunku do stanu pierwotnego. Jeśli ochrona oznacza zachowanie środowiska w formie jak najbliższej stanowi pierwotnemu lub naturalnemu, to rewaloryzacja wiąże się ze znacznymi zmianami w środowisku. Wiele obiektów i obszarów naturalnych zostało uratowanych dzięki przekształceniu ich w atrakcje turystyczne lub obiekty noclegowe.

Wielkość ruchu turystycznego i pojazdy, z których turyści korzystają, mogą mieć znaczny wpływ na środowisko. Wpływ ruchu drogowego może być także kontrolowany za pomocą przepisów. W celu ochrony wiosek, miasteczek, a także terenów zielonych przed jego skutkami wprowadza się całkowity zakaz ruchu kołowego. Przykładem tego jest piękne miasto Lindos na greckiej wyspie Rodos. Na obrzeżu miasta zbudowano parking dla samochodów i autokarów, a zmotoryzowani turyści przyjeżdżający do Lindos muszą w tym miejscu opuścić swoje pojazdy. Jedynym środkiem transportu od tego miejsca są wózki zaprzężone w osły¹⁴.

W praktyce świadomość ekologiczna podmiotów bezpośrednio lub pośrednio kreujących produkty turystyczne powinna przekładać się na działania zgodne z celami ochrony środowiska. W procesie tworzenia produktu turystycznego zgodność ta przejawia się w:

- racjonalnym korzystaniu z zasobów przyrody,
- znajomości i przestrzeganiu zasad ochrony środowiska zawartych w aktach prawnych,
- gotowości do uczestnictwa w działaniach na rzecz ochrony i ulepszania środowiska przyrodniczego,
- prezentowaniu postaw poczucia odpowiedzialności za stan środowiska przyrodniczego.

Należy podkreślić, że proces kształtowania produktu turystycznego jest doskonałym przykładem na to, że brak zaangażowania jednego z usługodawców (producentów) może

zniweczyć działania pozostałych. Prosząc bowiem o segregację śmieci w hotelu, zarówno hotelarz, jak i turysta podejmują działania proekologiczne. Ale jeśli samorząd lokalny nie zagwarantuje właściwego odbioru tych śmieci, wtedy działania takie pozostają bezskuteczne.

Jak już wspomniano, złożoność produktu turystycznego powoduje, że jego kształtowanie wymaga współpracy wielu podmiotów. Konsekwencją konieczności współpracy jest wymóg, aby poziom edukacji ekologicznej był porównywalnie wysoki dla wszystkich interesariuszy¹⁵. Na obszarze recepcji turystycznej należą do nich: przedsiębiorstwa świadczące usługi turystyczne (hotele, restauratorzy, biura turystyczne), władze lokalne, organizacje turystyczne, instytucje promocyjne, a także mieszkańcy, którzy mogą być bezpośrednio związani z wytwarzaniem produktu turystycznego poprzez zatrudnienie w przedsiębiorstwach turystycznych lub pośrednio wpływać na kulturę i tzw. atmosferę miejsca¹⁶.

Turystyka edukacyjna polega na tym, że jest ona źródłem wiedzy osobiście doświadczonej i uzyskanej dzięki własnej turystycznej aktywności poznawczej. Jest więc niejako formą transgresji, polegającej z założenia na stałej zmianie miejsca pobytu i kontakcie m.in. z obiektami przyrody. Jednym z elementów turystyki edukacyjnej jest tworzenie ścieżek edukacyjnych na obszarach przyrodniczo cennych. Wśród celów edukacji ekologicznej można wymienić:

- dostrzeganie zmian zachodzących w otaczającym środowisku oraz ich wartościowanie,
- rozwijanie wrażliwości na problemy środowiska¹⁷.

Podsumowanie

Powyższe rozważania potwierdzają, że w przypadku produktu turystycznego dla działalności proekologicznej zasadnicze są następujące kwestie:

1. Złożoność produktu turystycznego wymaga nie tylko współpracy w zakresie kształtowania tego produktu, ale jednocześnie zachowań proekologicznych, wynikających z podobnego poziomu świadomości i edukacji ekologicznej wszystkich zaangażowanych podmiotów.
2. Działania proekologiczne podejmowane w procesie kształtowania produktu turystycznego nie tylko pozwalają zachować walory stanowiące rdzeń produktu, ale mogą przyczynić się do podnoszenia świadomości ekologicznej innych uczestników rynku turystycznego.

¹⁴ Tamże, s. 131–146.

¹⁵ E.T. Byrd, *Stakeholders in Sustainable Tourism Development and their Roles: Applying Stakeholder Theory to Sustainable Tourism Development*, „Tourism Review”, vol. 62, No. 2, s. 6–13.

¹⁶ A. Niezgoda, *Rola działań proekologicznych w kształtowaniu produktu turystycznego*, „Turyzm”, 2011, 21/1-2, s. 33–40.

¹⁷ A. Wartecka-Wazyńska, *Obszary przyrodniczo-chronione możliwości rozwoju turystyki edukacyjnej*, [w:] *Turystyka na obszarach przyrodniczo cennych*, red. M. Jalinik, Białystok 2010, s. 268–279.

Małgorzata Mickiewicz

Kampinoski Park Narodowy

WALORY PRZYRODNICZE KAMPINOSKIEGO PARKU NARODOWEGO*

Kampinoski Park Narodowy jest najcenniejszym spośród wszystkich obszarów przyrodniczo cennych w środkowej Polsce. To prawdziwy fenomen, że tuż za granicami dwumilionowej, stołecznej aglomeracji rozpościera się rozległy, unikatowy obszar naturalnej przyrody objęty ochroną w formie parku narodowego. Niezwykle jest także to, że został on uznany przez UNESCO za światowy rezerwat biosfery jako modelowy przykład współistnienia przyrody w sąsiedztwie wielkiego miasta. O unikatowej wartości przyrodniczej Parku decydują zarówno warunki geomorfologiczne, jak i różnorodność biologiczna, a także charakterystyczne dla ekstensywnej gospodarki rolnej Mazowsza walory krajobrazowe, zanikające wraz z rozwojem gospodarczym i społecznym. Park obejmuje ostatnie, zachowane do czasów współczesnych fragmenty Puszczy Kampinoskiej. Była ona niegdyś własnością książęcą i królewską. Stanowiła część wielkich obszarów leśnych, pokrywających niemal całe Mazowsze.

Puszcza Kampinoska leży w pradolinie Wisły, w Kotlinie Warszawskiej, będącej ważnym węzłem hydrologicznym. Na teren Kotliny Warszawskiej spływają wody kilku dużych rzek: Wisły, Bzury, Bugu, Narwi, Wkry. Współczesny krajobraz Puszczy i zróżnicowanie środowiska wynika z historii geologicznej. Najbardziej widoczny jest wpływ ostatniego zlodowacenia i procesów przyrodniczych, jakie po nim nastąpiły. Około 22 tys. lat temu, gdy lądolód wiślański sięgał okolic Płocka, w stronę Kotliny Warszawskiej spływały wody wielkiej rzeki – Prawisły, płynącej z południa. Od strony północnej, płynęły wody z topniejącego lodowca. Woda niosła ogromne masy piasku i żwiru, zasypując grubą warstwą ukształtowaną wcześniej dolinę. Prawisła napotykała na czoło lądolodu i wielokrotnie zmieniając koryto, torowała sobie drogę na zachód, w kierunku Łowicza i Łęczycy. Po ustąpieniu lodów wody Wisły zaczęły płynąć na północ. Pozostałością po dawnych korytach rzecznych są pasy bagienne, współcześnie widocznie na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego. Równoległe do nich występują charakterystyczne pasy wydmy. To ślady dawnych piaszczystych łach rzecznych, przewiewanych przez wiatr i formowanych w łańcuchy parabol. Wydmy osiągają imponującą wysokość względną do 30 m. Sąsiedztwo

śródlądowych wydm i mokradła to czynnik wyróżniający Kampinoski Park Narodowy w skali nie tylko naszego kraju, ale także Europy.

Utworzenie w 1959 r. Kampinoskiego Parku Narodowego miało na celu zachowanie unikatowych walorów przyrodniczych. Ochrona kompleksu wydm śródlądowych i terenów podmokłych wraz z ich biologiczną i krajobrazową różnorodnością oraz ich właściwościami geologicznymi, geomorfologicznymi, hydrologicznymi to główny cel działań Parku. Zróżnicowanie przyrodnicze Parku jest wielkie. Stanowi ono wypadkową warunków siedliska oraz prowadzenia przez kilka stuleci na terenie Puszczy Kampinoskiej gospodarki leśnej i rolnej. Pierwsze, istotne zmiany w naturalnym środowisku spowodowało budnictwo – sposób użytkowania lasu polegający na jego wyrębie i wyrobie z drewna różnych produktów, m.in. węgla drzewnego, potażu. Budnictwo wiązało się z początkami osadnictwa wewnątrz Puszczy. Wcześniej ludzie osiedlali się tylko na obrzeżach wielkiego, trudno dostępnego lasu. Budnicy do produkcji wybierali drzewa liściaste, wymagające żyznej i wilgotnej gleby. Drzewostany liściaste porastały rozległe obszary pasów bagiennych. Z upływem lat z przeważającej części pasów bagiennych lasy zniknęły niemal całkowicie. Na powstałych polanach rozpoczęła się uprawa roli i hodowla zwierząt. Grunty były jednak zbyt mokre i nie dawały wysokich plonów. W połowie XIX w. rozpoczęła się budowa systemu melioracyjnego, powodującego odwodnienie.

Duże zróżnicowanie siedlisk i rozwój cywilizacyjny sprawiły, że obecnie na terenie Kampinoskiego Parku Narodowego występuje około 150 zbiorowisk roślinnych. Wśród nich są zbiorowiska naturalne oraz zbiorowiska antropogeniczne, powstałe pod wpływem działalności człowieka. Zbiorowiska roślinne tworzy około 1400 gatunków roślin naczyniowych, 150 gatunków mszaków oraz 146 gatunków porostów. Wśród nich znajdują się gatunki reliktowe oraz charakterystyczne dla różnych stref geograficznych i klimatycznych, jak relikty epoki połodowcowej – chamedafne północna, gatunki borealne (pochodzące z zimnej północy) – zimoziół północny i kosaciec syberyjski, relikty pontyjskie (z czasów ocieplenia klimatu) – wisienka kwaśna i wężymord stepowy. Wiele występujących w Parku gatunków roślin podlega ochronie całkowitej, m.in. wawrzynek wilczełyko, lilia złotogłów, sasanka otwarta i łąkowa, bluszcz pospolity, storczyki.

* Referat na konferencji w zastępstwie nieobecnej autorki wygłosił Maciej Szajowski z Kampinoskiego Parku Narodowego.

Ogromne jest zróżnicowanie grzybów. W Parku występuje 74 gatunków drzew i 70 gatunków krzewów, z czego 34 gatunki drzew i 46 gatunków krzewów jest pochodzenia rodzimego. Głównym gatunkiem lasotwórczym jest sosna, zajmująca 70% powierzchni leśnej, następnymi są olcha czarna (12,5%), dąb szypułkowy i bezszypułkowy (10%) oraz brzoza brodawkowata i omszona (6,5%). Lasy zajmują ponad 73% powierzchni Parku, resztę stanowią różnego rodzaju zbiorowiska nieleśne. W granicach Parku znajduje się 156 drzew pomnikowych, najstarszym jest liczący ponad 330 lat „Dąb Kobendzy”, noszący imię w pamiątkę profesora Romana Kobendzy – botanika, który razem z małżonką, geografką prof. Jadwigą Kaczorowską-Kobendziną, prowadził badania naukowe w Puszczy Kampinoskiej. Państwo Kobendzye byli inicjatorami utworzenia Kampinoskiego Parku Narodowego.

Tereny wydumowe są niemal całkowicie porośnięte lasami, wśród których dominują bory sosnowe świeże i mieszane. Nie wielkie fragmenty wydym pokrywają ciepłolubne zbiorowiska napiaskowe i kserotermiczne. Na żyznych glebach na stokach i podnóżach wydym oraz na mineralnych wyspach wśród bagien rosną grądy – wielogatunkowe lasy liściaste złożone z dębów, grabów, lip, klonów. Na dobrze nasłonecznionych stokach wydym występują świetliste dąbrowy. Zbiorowiskami leśnymi terenów bagiennych są olsy, gdzie tworzące je drzewa (olchy z domieszką brzozy) rosną na kępach, pomiędzy którymi przez znaczną część roku znajduje się woda. Brzegi cieków wodnych porastają łęgi olchowo-jesionowe.

Naturalnymi zbiorowiskami otwartych terenów bagiennych są turzycowiska, które obecnie w większych fragmentach zachowały się w południowej części Parku. Na terenach bagiennych, które w przeszłości zostały wylesione, osuszone i przekształcone na potrzeby gospodarki rolnej, powstały zbiorowiska otwarte – łąki, murawy. Zróżnicowane są zbiorowiska, jakie wykształciły się w sąsiedztwie domostw.

Kampinoski Park Narodowy jest jedną z najważniejszych ostoi fauny niżu polskiego. Szacuje się, że może tutaj występować połowa, czyli około 16,5 tys. rodzimych gatunków zwierząt. Dotychczas udokumentowano bytowanie ponad 4,2 tys. gatunków, co świadczy o stosunkowo małym stopniu zbadaniu fauny tego terenu. Najliczniejszą grupę zwierząt stanowią bezkręgowce. Puszcza Kampinowska jest miejscem występowania wszystkich 13 nizinnych gatunków płazów oraz 6 gatunków gadów. Na terenie Parku i strefy ochronnej gnieździ się ponad 150 gatunków ptaków, wśród nich kilkanaście par bocianów czarnych i żurawi (niektóre gniazdują zaledwie kilka kilometrów od granic stolicy), orlik krzykliwy, a od 2000 r. – bielik. Na terenach otwartych licznie występuje derkacz, gatunek zagrożony wyginięciem w skali światowej. Łącznie z okresem pozalęgowym obserwowano tutaj 215 gatunków ptaków. Miejscem zimowania dużej ilości ptaków wodnych jest pobliska Wisła. Występowanie na terenie Parku wielu rzadkich i zagrożonych wyginięciem ptaków, a zwłaszcza świerszczaka i derkacza, zadecydowało o uznaniu w 1999 r. tego obszaru przez Parlament Europejski za ostoję ptaków o randze europejskiej. Od 2004 r. Kampinoski Park Narodowy jest także obszarem NATURA 2000 (kod PLC 140001), zarówno ze względu na bogactwo gatunków ptaków (Dyrektywa Ptasia),

jak i na różnorodność zbiorowisk roślinnych (Dyrektywa Siedliskowa).

Największym z 50 gatunków ssaków jest łoś, będący symbolem Kampinoskiego Parku Narodowego. Obecnie ich populacja liczy około 300 osobników. Zwierzęta te wytępiono w połowie XIX stulecia i ponownie wprowadzono do puszczy (reintrodukowano) w 1951 r. Liczne są sarny i dziki, zadamawia się jeleni. Nad niektórymi ciekami wodnymi oraz starorzeczami Wisły spotykana jest wydra. O wiele liczniejsze są reintrodukowane tutaj w 1980 r. bobry, które zasiedliły niemal wszystkie ciek wodne i zaczęły kolonizować tereny sąsiednie – Wisłę i Bzurę. W Parku żyje 15 gatunków nietoperzy. Przedstawicielami drapieżników są m.in. kuny, lisy, jenoty, rysie i wilki, które po niemal 60 latach nieobecności powróciły w puszczańskie ostępy. Reintrodukcja rysia była wielkim sukcesem. Eksperyment rozpoczął się w 1992 r. Pierwsze koty wypuszczono na wolność w 1994 r. Obecnie kilka rysie żyje na wolności, gdzie doczekały się potomstwa. Obecnie stan dzikiej populacji rysia szacuje się na 5–10 sztuk. Obecność dużych drapieżników jest w ekosystemach bardzo ważna, ponieważ pełnią one rolę naturalnych regulatorów liczebności zwierząt.

Przyroda Kampinoskiego Parku Narodowego narażona jest na ogromną presję wynikającą z sąsiedztwa wielkiego miasta, urbanizacji terenów otaczających Park i użytkowania przez turystów. Zachowanie dobrego stanu przyrody Kampinoskiego Parku Narodowego wymaga podejmowanie różnorodnych działań ochronnych. Szczegółnej troski wymagają najcenniejsze elementy przyrody Kampinoskiego Parku Narodowego, które świadczą o jej wysokim stopniu naturalności. Najbardziej wartościowe fragmenty Parku objęte są ochroną ścisłą w 22 obszarach o łącznej powierzchni 4636 ha (około 12% pow. Parku). W ich granicach nie prowadzi się żadnych form gospodarowania. Ingerencja człowieka ograniczona jest do niezbędnego minimum. Dzięki temu naturalne procesy przyrodnicze mogą przebiegać w sposób niemal niezakłócony. Niektóre z tych obszarów objęte są ochroną ścisłą od ponad 80 lat. Dzięki temu możemy obserwować przemiany szaty roślinnej, pojawiania się gatunków grzybów, porostów i bezkręgowców, związanych z martwym drewnem, sukcesję i regenerację lasu. Obszary te, obejmujące zazwyczaj stare drzewostany, są matczynikami rzadkich gatunków zwierząt. Największy obszar ochrony ścisłej Sieraków (o powierzchni 1205 ha) położony jest tylko kilka kilometrów od granic Warszawy.

Na przeważającej części Parku (ponad 70%) prowadzone są różnorodne działania z zakresu ochrony czynnej, mające na celu przywrócenie walorów przyrodniczych utraconych w przeszłości w wyniku gospodarki leśnej i rolnej. Do zabiegów tych zaliczamy renaturyzację ekosystemów leśnych, odtwarzanie zakłóconych stosunków wodnych, reintrodukcję występujących w dawnych czasach gatunków roślin (cis, modrzew europejski) i zwierząt, zwalczanie obcych, inwazyjnych gatunków, utrzymanie ekosystemów nieleśnych. W celu zachowania tradycyjnego krajobrazu Puszczy Kampinoskiej zostały wyodrębnione 4 strefy ochrony krajobrazowej o docelowej powierzchni 3200 ha (około 8% arealu Parku). Jest to obszar, gdzie preferowane jest utrzymanie ekstensywnej gospodarki rolnej i charakterystycznego dla niej krajobrazu naturalno-kulturowego, z mozaiką lasów, łąk, pól, pastwisk i zadrzewień.

Małgorzata Wawryszuk

Kampinoski Park Narodowy

EDUKACJA PRZYRODNICZA W KAMPINOSKIM PARKU NARODOWYM

Ochrona środowiska jest obowiązkiem każdego, zatem konieczna jest edukacja wszystkich w tym zakresie – zasada nr 9 Wspólnoty Europejskiej w dziedzinie ochrony środowiska (1994).

Kilka słów o historii edukacji w KPN

Pierwsze wycieczki w Puszczy Kampinoskiej zaczęto organizować pod koniec XIX i na początku XX w. Miały one na celu popularyzację walorów przyrodniczych, a także kulturowych Puszczy. Możemy zatem mówić o pierwszych „impresjach” edukacyjnych na terenie dzisiejszego parku narodowego. W latach międzywojennych ukazywały się pierwsze wydawnictwa popularyzujące uroki Puszczy autorstwa prof. Romana Kobendzy. Po utworzeniu Kampinoskiego Parku Narodowego w 1959 r. edukacją zajmowali się pracownicy naukowcy oraz służby terenowe. Początkiem zinstytucjonalizowanej edukacji było utworzenie w 1964 r. w budynku dawnej kasjerówki nadleśnictwa Kampinos Muzeum Puszczy Kampinoskiej. W 1974 r. wytyczono 3 ścieżki przyrodnicze (pierwsze w Polsce), umożliwiające zwiedzającym samodzielne poznawanie przyrody. W 1990 r. utworzony został Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny im. Jadwigi i Romana Kobendzów w Granicy k. Kampinosu, w skład którego weszło Muzeum Puszczy Kampinoskiej. Była to, obok podobnego ośrodka w Ojcowskim PN, pierwsza tego typu placówka edukacyjna w polskich parkach narodowych. Ośrodek od razu zaproponował nowe formy działalności, m.in. programy kierowane do miejscowych szkół oraz zajęcia terenowe i warsztaty bezpośrednio angażujące uczestników w proces poznawczy. W 1992 r. został wydany pierwszy numer kwartalnika „Puszcza Kampinoska”. W 1995 r. odbyła się I edycja konkursu ekologicznego „Co w Puszczy piszczy?”. Odpowiedzią na rosnące zainteresowanie ofertą edukacyjną (zwłaszcza na zajęcia specjalistyczne) było utworzenie w 1997 r. Centrum Edukacji KPN w Izabelinie, które rok później rozpoczęło swoją działalność. Baza lokalowa pozwoliła na rozszerzenie oferty edukacyjnej o nowe metody, m.in. szkolenia, warsztaty, konferencje i festiwale o zasięgu ogólnopolskim i międzynarodowym. Obie te jednostki są głównymi ośrodkami Parku, na bazie których prowadzona jest działalność edukacyjna KPN. W 2002 r. w Ośrodku Hodowli Żubrów w Smardzewicach została wydzielona zagroda pokazowa żubrów dla celów edukacyjnych i turystycznych.

Od 2009 r. ukazuje się kwartalnik dla dzieci i młodzieży „Łoszak”.

Dzień dzisiejszy

Kampinoski Park Narodowy jest ośrodkiem turystyki krajowej i międzynarodowej. Posiadając unikatową przyrodę, wiele pamiątek historycznych, uznaną międzynarodową pozycję w ochronie przyrody, stanowi doskonałą bazę do realizacji edukacji przyrodniczej na wszystkich poziomach w każdej skali, od lokalnej do globalnej. Położony w bezpośrednim sąsiedztwie Warszawy, należy do najliczniej odwiedzanych obszarów chronionych w naszym kraju. Szacuje się, że na teren Parku wchodzi rocznie blisko milion osób. Park leży na obszarze 8 gmin, a w jego granicach mieszka ponad 3 tys. osób. Strefę ochronną – otulinę – zamieszkuje około 70 tys. ludzi i liczba ich stale rośnie. W najbliższym otoczeniu Parku znajdują się 32 szkoły podstawowe i 22 gimnazja, dla których Park stanowi potencjalną bazę edukacyjną. Tak duża liczba odwiedzających oraz mieszkańców najbliższego otoczenia Parku czyni działania edukacyjne prowadzone przez Park niezwykle trudnymi do realizacji.

Działalność edukacyjna prowadzona przez Kampinoski Park Narodowy jest jednym z jego działań statutowych, wynikających bezpośrednio z ustawy o ochronie przyrody, i podobnie, jak w innych jednostkach tego typu, mieści się w nurcie edukacji nieformalnej, pozaszkolnej (Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej). Obejmuje ona swoim działaniem różne grupy wiekowe, społeczne i zawodowe. Tak rozumiana działalność edukacyjna jest postrzegana jako jeden z elementów systemu ochrony przyrody, który ma na celu:

- kreowanie wartości dziedzictwa przyrodniczego, konieczności jego ochrony oraz właściwych form wykorzystania,
- zaznajamianie z funkcjami parku narodowego oraz wyjaśnianie prowadzonych na jego terenie działań ochronnych,
- ułatwienie zwiedzającym kontaktu z przyrodą i poznawania jej tajników.

Należy oczekiwać, że efektem prowadzonych działań edukacyjnych w dłuższej perspektywie będzie podwyższenie stanu świadomości ekologicznej oraz szacunku do naszego dziedzictwa

przyrodniczego. Docenienie wartości rodzimej przyrody jest niezbędnym elementem kształtowania opinii publicznej na temat ochrony przyrody i środowiska, uzyskania społecznej zgody na ponoszone koszty i ograniczenia związane z różnymi formami działań ochronnych oraz aktywizującym działaniem społecznym w tym zakresie. Biorąc pod uwagę położenie Kampinoskiego Parku Narodowego oraz presję, którym jest poddawany, cel ten jest niezwykle ważny.

System edukacyjny Kampinoskiego Parku Narodowego składa się z wzajemnie uzupełniających się elementów. Są to ośrodki edukacyjne (Izabelin, Granica), elementy edukacyjne w terenie oraz wydawnictwa i materiały informacyjne.

Główną grupą odbiorców działań edukacyjnych Parku objętą edukacją czynną w postaci warsztatów, zajęć terenowych i prelekcji są mieszkańcy Parku oraz jego strefy ochronnej, głównie uczniowie szkół podstawowych i ponadpodstawowych. Równie ważną grupę odbiorców stanowią mieszkańcy Warszawy i uczniowie tamtejszych szkół.

Z oferty edukacyjnej biernej w postaci ścieżek edukacyjnych, tablic informacyjnych czy wydawnictw korzystają przeważnie mieszkańcy regionu oraz turyści z kraju i z zagranicy odwiedzający Park. Ze względu na swoisty charakter Parku (powierzchnia, duża ilość wejść, rozbudowana sieć szlaków turystycznych) tylko niewielka część odwiedzających jest w stanie skorzystać z istniejących ośrodków edukacyjnych. Sytuacja ta jest zbliżona do wielu innych dużych zagranicznych parków narodowych, gdzie z ośrodków korzysta zaledwie kilka procent odwiedzających. W celu dotarcia do pozostałej grupy osób niezbędne jest tworzenie kolejnych, nowych elementów w terenie, np. wspomnianych ścieżek dydaktycznych. Obecnie w KPN wytyczono 10 ścieżek, których różnorodność tematyczna pozwala na interdyscyplinarne poznanie zakątków Puszczy Kampinoskiej pod względem przyrodniczym, geologicznym, kulturowym i historycznym. Stanowią one pomoc dla nauczycieli, którzy chcieliby przeprowadzić lekcję przyrody w bezpośrednim kontakcie uczniów z naturą. Na trasach wyznaczono miejsca do obserwacji wybranych obiektów dydaktycznych oraz punkty widokowe. Ścieżki dydaktyczne na ogół nawiązują do istniejących szlaków turystycznych. Dzięki temu są łatwo dostępne dla turystów czy spacerowiczów.

Ośrodki edukacyjne KPN

Ośrodek Dydaktyczno-Muzealny im. Jadwigi i Romana Kobendzów (ODM) w Granicy. Położony 40 km od Warszawy, w pobliżu Żelazowej Woli i Sochaczewa, atrakcyjnych miejscowości turystycznych. Stanowi jeden ze stałych punktów programu wycieczek szkolnych, a w weekendy jest miejscem tłumnie odwiedzanym przez turystów. Ośrodek jest nastawiony przede wszystkim na obsługę masowego ruchu turystycznego. Oferuje zajęcia muzealne prowadzone w oparciu o ekspozycję muzealną oraz zajęcia terenowe.

Na terenie Ośrodka znajdują się następujące obiekty:

- Muzeum Puszczy Kampinoskiej,
- wystawa plenerowa „Polskie parki narodowe”,
- wystawa „Przyroda na skraju Puszczy” i izba edukacyjna w Zagrodzie Widymajera,
- ścieżka dydaktyczna „Skrajem Puszczy”,
- wieża widokowa,
- skansen budownictwa puszczańskiego,
- Aleja III Tysiąclecia,
- cmentarz wojenny z 1939 r.,

- punkt informacji turystycznej oraz sprzedaży wydawnictw,
- polana rekreacyjna,
- parking.

Położenie ośrodka w jednym z najpiękniejszych zakątków Parku, z niezwykle różnorodną przyrodą (w bezpośrednim sąsiedztwie ekosystemy łąkowe, bagienne, wydmy i zróżnicowane zbiorowiska leśne) powoduje, że jest on doskonałym miejscem do zajęć dłuższych, o charakterze warsztatów. Ważną funkcją spełnianą przez ODM jest też funkcja rekreacyjna – znajdujące się na jego terenie parking, wieża widokowa i polana rekreacyjna są miejscem wypoczynku coraz większej ilości turystów. Planowana rewitalizacja i adaptacja na cele edukacyjne zabytkowych obiektów leśnej architektury drewnianej, położonych na terenie ośrodka, przyczyni się do podniesienia rangi ośrodka i powstania nowoczesnego, unikatowego na skalę całego kraju ośrodka edukacji przyrodniczej.

Centrum Edukacji (CE) w Izabelinie. Jest główną jednostką edukacyjną Kampinoskiego Parku Narodowego, która koordynuje i inicjuje działania edukacyjne w skali całego Parku oraz prowadzi własną działalność dydaktyczną. Realizuje przede wszystkim wyspecjalizowaną edukację (zajęcia tematyczne, warsztatowe itp.). Bliskość Warszawy umożliwia dojazd komunikacją miejską. Centrum Edukacji pełni też rolę podstawowego miejsca informacji o Parku. Wszystkie działania edukacyjne ośrodka realizowane są w ramach programu edukacyjnego pn. „Akademia Kampinowska”.

Ośrodek oferuje:

- zajęcia tematyczne, kameralno-terenowe,
- zajęcia warsztatowe, kilkugodzinne zajęcia terenowe (w tym warsztaty dla nauczycieli),
- zwiedzanie ekspozycji stałej „Przyroda i historia Puszczy Kampinoskiej”,
- zajęcia specjalistyczne dla studentów.

W ramach oferty edukacyjnej skierowanej do turystów indywidualnych Centrum Edukacji wraz z innymi jednostkami organizacyjnymi (Zespół ds. Nauki i Monitoringu Przyrody, służby terenowe) organizuje weekendowe spotkania z pracownikiem Parku.

Działalność edukacyjno-informacyjna KPN to również prelekcje, spotkania edukacyjne poza ośrodkami (w szkołach, domach kultury i innych instytucjach).

Do zadań ośrodka należy przygotowywanie i opracowywanie materiałów informacyjnych o Parku, sprzedaż i dystrybucja wydawnictw. Rokrocznie pracownicy ośrodka w Izabelinie i Granicy biorą udział w imprezach o charakterze ogólnopolskim (Festiwal Nauki, Dzień Ziemi) oraz imprezach terenowych o charakterze masowym (rajdy, festyny, pikniki), organizując stoiska informacyjno-edukacyjne Kampinoskiego Parku Narodowego.

Ośrodek dysponuje bogato wyposażoną salą dydaktyczną, co umożliwia prowadzenie zajęć w ciekawej formie oraz salą widowiskowo-konferencyjną, pozwalającą na organizację wydarzeń o charakterze kulturowym (np. festiwale fotografii przyrodniczej, koncerty) i naukowym (konferencje, sympozja, seminaria). Organizowanie wystaw fotografii, malarstwa, połączonych ze spotkaniami z autorami, jest ważnym elementem działalności Centrum Edukacji w Izabelinie.

Ośrodek Hodowli Żubrów im. prezydenta RP Ignacego Mościckiego w Smardzewicach. Położony jest w strefie ochronnej Spalskiego Parku Krajobrazowego. Od 2002 r. ośrodek prowadzi

działalność edukacyjną jako trzecia placówka dydaktyczna Kampinoskiego Parku Narodowego. Zagroda pokazowa wyposażona w pomost widokowy wraz z prowadzącą do Ośrodka ścieżką dydaktyczną tworzą kompleks edukacyjny. Wiadomości na temat biologii, ekologii i ochrony żubrów można poszerzyć dzięki

tablicom informacyjnym. Grupom zorganizowanym ośrodek oferuje prelekcje i pogadanki na temat żubrów. Ośrodek Hodowli Żubrów w krótkim czasie stał się jedną z największych atrakcji turystycznych okolicy. Obecnie, ze względów sanitarnych, ośrodek jest czasowo zamknięty dla zwiedzających.

Katarzyna Mikrut

Kampinoski Park Narodowy

KAMPINOS I TURYSŒCI – WPŁYW CZŁOWIEKA NA PRZYRODĘ ORAZ PRZYRODY NA CZŁOWIEKA

Kampinoski Park Narodowy w pigułce

Kampinoski Park Narodowy (KPN) jest drugim co do wielkości parkiem narodowym w Polsce. Zajmuje powierzchnię 38,5 tys. ha, w tym 27,5 tys. ha lasów, 7,5 tys. ziem uprawnych i niecałe 0,2 tys. ha wód. Powierzchnia otuliny Parku jest prawie taka sama, jak samego obszaru chronionego, i wynosi 37,7 tys. ha. Park położony jest w środkowej Polsce. Rozciąga się on równoleżnikowo pasem szerokości 10–15 km i długości 45–50 km, na zachód od Warszawy. Jest przykładem jednego z kilku parków na świecie sąsiadujących lub zawierających się w granicach stolicy państwa. Graniczy bezpośrednio z Warszawą od jej północno-zachodniej strony. Park utworzono 16 stycznia 1959 r. w celu ochrony zarówno wartości przyrodniczych Puszczy Kampinoskiej, jak i bogatych pamiątek polskiej historii i kultury.

Na świecie stosuje się około tysiąca nazw na określenie obszarowych form ochrony przyrody, co praktycznie uniemożliwia przeprowadzenie jakichkolwiek porównań między nimi w skali globalnej. Na przykład w Wielkiej Brytanii park narodowy jest obszarem o stosunkowo słabym reżimie ochronnym, ekstensywnie użytkowanym i niejednokrotnie dość gęsto zaludnionym, podczas gdy w Polsce park narodowy uważany jest za najwyższą formę ochrony przyrody, z bardzo ograniczoną działalnością człowieka. Ważnym krokiem w kierunku ujednoczenia kategorii ochronnych było opracowanie przez International Union for Conservation of Nature (IUCN) systemu typologii i klasyfikacji obszarów chronionych. W obowiązującym od 1992 r. systemie klasyfikacyjnym wyróżniono 6 kategorii oznaczonych cyframi rzymskimi. Zgodnie z tą systematyką Kampinoski Park zaliczono do wysokiej – II kategorii ochrony. Od 21 stycznia 2000 r. wraz ze strefą ochronną (otuliną) uznany został za Światowy Rezerwat Biosfery, a od 2004 r. jest częścią sieci Natura 2000 PLC140001.

Głównym celem statutowym KPN w zakresie ochrony przyrody jest zachowanie unikatowych, zarówno w skali Polski, jak i Europy, kompleksów wydm śródlądowych i terenów podmokłych wraz z ich biologiczną i krajobrazową różnorodnością i właściwościami geologicznymi, geomorfologicznymi, hydrologicznymi i glebowymi.

Puszcza Kampinoska jest unikalnym rezerwuarem przyrody nieożywionej, w szczególności wydm śródlądowych i bagien. Bogata jest jej flora i fauna. Występują tutaj takie drzewa, jak:

sosna, dąb, brzoza, jesion, olcha, topola, a wśród zwierząt: łoś, bóbr, ryś i wiele innych. Łoś jest zwierzęciem, które z sukcesem zostało reintrodukowane w Puszczy.

W chwili obecnej w granicach Parku zamieszkuje już tylko około 1800 osób. Ze względu na prowadzony od 1979 r. program wykupów ziemi na rzecz skarbu państwa liczba mieszkańców systematycznie maleje. Odwrotną tendencję możemy zaobserwować w otulinie parku, gdzie liczba mieszkańców nieustannie rośnie. Strefę wokół parku zamieszkuje około 65 tys. osób, do tego trzeba dodać mieszkańców pobliskiej Warszawy, czyli blisko 2 mln. osób.

Puszcza Kampinoska – protagonistą turystyki na terenach metropolitalnych

Zainteresowanie krajoznawców warszawskich Puszcza Kampinoską sięga XIX stulecia. Przemierzali ją wtedy znani i zasłużeni mieszkańcy Warszawy i Mazowsza:

- Kazimierz Władysław Wójcicki – historyk literatury, folklorysta, zbieracz baśni i legend ludowych,
- Oskar Kolberg – etnograf i muzykolog,
- Karol Kurpiński – kompozytor, współtwórca stylu narodowego w muzyce polskiej,
- Fryderyk Chopin – światowej sławy pianista, który spędził tutaj swoje dzieciństwo.

Pierwsze wycieczki przyrodnicze o charakterze naukowym po Puszczy Kampinoskiej organizował w połowie XIX w. m.in. Wojciech Jastrzębowski, przyrodnik, pedagog i krajoznawca, profesor Instytutu Agronomicznego w Marymoncie koło Warszawy (obecnie dzielnica Warszawy). W procesie dydaktycznym stosował metody pogładowe. Prowadził ze studentami badania terenowe, angażował ich do gromadzenia zbiorów botanicznych i mineralogicznych.

To właśnie w Puszczy Kampinoskiej odbyła się pierwsza zorganizowana wycieczka turystyczna na polskim niżu. Miała ona miejsce 2 czerwca 1907 r. Do tej pory turystykę tego rodzaju uprawiano wyłącznie w polskich górach. Poprowadzili ją założyciele Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego (PTK) i Ligii Ochrony Przyrody: Aleksander Janowski – pionier krajoznawstwa oraz Kazimierz Kulwiec – pedagog i przyrodnik. Wycieczka była realizacją statutowych postanowień, które zobowiązywały

członków PTK do odbywania wędrowek po kraju, poznawania osobliwości przyrodniczych i opiekowania się nimi. Na wycieczkę wyruszone z Warszawy dwoma pływającymi po Wiśle parostatkami, „Kopernik III” i „Nadwiślanin”, którymi uczestnicy dopłynęli do przystani w Gniewniewicach nieopodal Kazunia, skąd pod nadzorem przewodników ruszyli pieszo i przez miejscowości Leoncin i Teofile dotarli na skraj Puszczy Kampinoskiej, gdzie zarządzono odpoczynek. Najwytrwalsi podążyli dalej przez las ku Starej Dąbrowie. Jak wynika z zachowanych opisów, grupa wycieczkowa liczyła aż 387 osób. O tym, jak niecodzienne było to wydarzenie dla mieszkańców Warszawy, może świadczyć odświętny strój uczestników, zupełnie niedostosowany do wymogów turystyki. Panie ubrane były w eleganckie suknie z długimi trenami, a w rękach trzymały kolorowe parasolki, co na pewno nie ułatwiało im marszu w terenie. Wycieczce towarzyszyły furmanki wiozące bagaże uczestników. Można było kupić okolicznościowe pamiątki: pocztówkę z zubrem i mapę Puszczy Kampinoskiej. Nadleśnictwo do pomocy oddelegowało dwóch pracowników, którzy udzielali wędrowcom wskazówek. Całe wydarzenie zostało opisane w ilustrowanym tygodniku „Świat”, poświęconym problematyce społecznej, literaturze i sztuce. Było to znaczące i wyjątkowe przedsięwzięcie, jak na owe czasy, szumnie komentowane i opisywane przez reporterów.

Destynacje turystyki weekendowej warszawiaków

Warszawiacy mają do wyboru wiele interesujących miejsc docelowych dla turystyki weekendowej. Należą do nich: Zalew Zegrzyński, Lasy Chojnowskie, Puszcza Kampinoska, Puszcza Bolimowska, Mazowiecki Park Krajobrazowy i wiele innych. Stwierdzono, że 42% (Cieszewska 2009) warszawiaków za cel wyjazdu weekendowego wybiera tereny oddalone w promieniu 25 km od ich miejsca zamieszkania, a 65% – w promieniu do 50 km, oraz że aż 86,6% wyjazdów weekendowych obejmuje destynacje oddalone nie więcej niż 100 km od centrum miasta. Najczęściej odwiedzanymi obszarami są:

– Zalew Zegrzyński	13,1%
– Lasy Chojnowskie	12,7%
– Kampinoski Park Narodowy	12,0%
– Rejon Otwocka	10,8%

Kampinoski Park Narodowy rocznie odwiedzany jest przez około milion osób, wśród których 73,1% stanowią mieszkańcy Warszawy, z czego aż 43% turystów pochodzi z trzech najbliższych położonych w stosunku do Parku dzielnic miasta, tj. z Bielan, Bemowa i Żoliborza, 11,1% odwiedzających to mieszkańcy Mazowsza, a 9,4% odwiedzających stanowią osoby zamieszkujące otulinę parku. Mieszkańcy innych regionów Polski rzadko wybierają KPN jako cel podróży – tylko 2,1%. Pozostałe 4,2% stanowią inni turyści (Dzioban, Bordas-Pruszyńska, Kęsicka, Gajewski 2005).

Turystyka a ochrona przyrody w Kampinosie

Służba parku narodowego staje przed trudnym zadaniem pogodzenia ochrony przyrody ze wzmagającym się ruchem turystycznym. Z jednej strony ciąży na niej obowiązek ochrony dobra narodowego, jakim jest przyroda parku, a z drugiej zaspokojenie ludzkiej potrzeby wypoczynku, rekreacji, pobytu na łonie natury. Aby pogodzić te sprzeczne interesy, udostępnianie terenu parku narodowego musi odbywać się w taki sposób i w takim zakresie, aby umożliwić zainteresowanym poznanie zróżnicowania ekosystemów i ograniczyć do minimum negatywne oddziaływanie turystyki na przyrodę. Udostępnianie odbywa się na zasadzie

planowania, co znajduje swoje odzwierciedlenie w zarządzeniach, rozporządzeniach i innych dokumentach. Istotne jest także strefowanie. Im cenniejszy pod względem przyrodniczym obszar parku, tym obowiązuje większy reżim ochronny i mniejsza ingerencja pod względem wprowadzania elementów technicznych zagospodarowania turystycznego. Ważnymi elementami ładu turystycznego w parku są także monitoring ruchu, recepcja, właściwa informacja oraz działania edukacyjne. W parku wyróżnia się 3 rodzaje obszarów ochronnych, tj. obszar ochrony ścisłej, czynnej i krajobrazowej o różnym reżimie ochronnym. Ochrona ścisła (bierna) polega na całkowitym pozostawieniu wytypowanego obszaru siłom przyrody i sprowadza się do zaniechania jakiegokolwiek ingerencji człowieka. Działania w obszarach objętych ochroną ścisłą umożliwiają niezakłócony przebieg procesów ekologicznych i są to np. monitoring ekosystemów, ochrona przeciwpożarowa, zwalczanie gatunków inwazyjnych, renaturalizacja stosunków wodnych. Ochrona czynna polega na umożliwieniu lub wspomaganie przebiegu naturalnych procesów przyrodniczych, w tym procesów regeneracji, sukcesji i unaturalniania się ekosystemów, np. ochrona i przywracanie różnorodności biologicznej, zwalczanie gatunków inwazyjnych, wykaszanie łąk, przebudowa drzewostanu. Celem utworzenia obszarów ochrony krajobrazowej jest zachowanie tradycyjnego, mazowieckiego krajobrazu, z mozaiką pól i pastwisk, głowistymi wierzbami i stawianymi na zimę stogami siana. Warunkiem zachowania rolniczego pejzażu kulturowego o znacznym stopniu naturalności, który w otoczeniu aglomeracji warszawskiej w dramatyczny sposób zanika, jest prowadzenie tradycyjnej gospodarki rolnej. W tab. 1 przedstawiono zależność między reżimem ochrony a intensywnością zagospodarowania turystycznego.

Turystyczna oferta parku

Turystyczna oferta parku jest imponująca, chociaż ze względu na ochronę przyrody jest ograniczona. Wytyczone zostały szlaki rowerowe i piesze, dostępne są także trasy do jazdy konnej. Do dyspozycji jest około 360 km znakowanych szlaków pieszych oraz 200 km rowerowych. Ponadto w Parku dla turystów przygotowano kładki, wieże widokowe, tablice informacyjne, schrony przeciwdeszczowe, parkingi, tereny rekreacyjne, centra recepcyjno-edukacyjne.

Wstęp do Parku jest bezpłatny. Według badań prowadzonych przez Akademię Wychowania Fizycznego im. Józefa Piłsudskiego w Warszawie oraz Szkołę Główną Gospodarstwa Wiejskiego (SGGW) głównymi motywami odwiedzin Kampinoskiego Parku Narodowego są: wypoczynek, walory krajobrazowe, kontakt z przyrodą, spokój i cisza, zabytki oraz bliskość miejsca zamieszkania (Dzioban 2012). Park oferuje możliwości i środki do podziwiania pięknej przyrody, odwiedzania miejsc historycznych i związanych z kulturą materialną, przejrzystość zasad w dziedzinie zarządzania obszarem i jego udostępnianiem, informację, czytelny wizerunek oraz warunki rozwoju społeczności lokalnej. Park natomiast nie może zapewnić turystom dostępności do dowolnie wybranego miejsca w dowolnym czasie w Parku ani przestrzeni do rozwoju infrastruktury i niektórych usług, takich jak noclegi czy gastronomia. Jako przyjazne przyrodzie postrzegane są wycieczki piesze, birdwatching, jazda na rowerze, narciarstwo biegowe, ekoturystyka i odbywanie pikników.

Otulina Parku jest obszarem bardzo aktywnym gospodarczo i turystycznie. Oferowane są tutaj różnorodne formy działalności gospodarczej oraz atrakcje turystyki wiejskiej, agroturystyki

i turystyki kulinarnej. Mając do czynienia z obszarem cennym przyrodniczo i zlokalizowanym w sąsiedztwie dużego miasta, należy zadać sobie pytanie, w jaki sposób jest on postrzegany przez odwiedzających. Można pokusić się o stwierdzenie, że podświadomie może być traktowany jako park miejski. Tezę tę mogą sugerować następujące argumenty: większość odwiedzających mieszka niedaleko Parku, są jego częstymi bywalcami, ich wizyty są raczej krótkie i nie zależą od pory roku (Dzioban 2012).

Obecność człowieka i jego wpływ na środowisko przyrodnicze pociąga za sobą konieczność podjęcia działań mających na celu ograniczenie negatywnych skutków turystyki. W tym celu interesariusze parku powinni zwrócić uwagę na odpowiednie planowanie, strefowanie, ukierunkowanie ruchu, jasne opracowywanie zasad korzystania z danego obszaru. Odwiedzającym i turystom należy zapewnić dostęp do różnych elementów przyrody i krajobrazu, drobną infrastrukturę typu deszczoschrony, ławki, umożliwiającą odpoczynek czy dostęp do informacji. Niezwykle istotną sprawą jest wymiana informacji i współpraca na poziomie lokalnym pomiędzy samorządami, organizacjami pozarządowymi, przedsiębiorcami i instytucjami zajmującymi się ochroną przyrody, turystyką, finansami i badaniami naukowymi. W przypadku dużej antropopresji warto stwarzać alternatywne oferty dla tej destinacji, tzw. honeypots. Są to lokalizacje przyciągające wielu turystów, którzy ze względu na wysoką liczbę wywierają presję na środowisko oraz ludzi. Użycie honeypots może przyczynić się

do ochrony wrażliwych terenów, jednocześnie zapewniając satysfakcję turystom. Są to alternatywne miejsca destinacji, odwracające uwagę turystów od najbardziej cennych terenów, a jednocześnie atrakcyjne i dobrze przygotowane do przyjęcia turystów (parkingi, toalety, punkty handlowe).

Sąsiedztwo tak dużego obszaru cennego przyrodniczo i większej metropolii w Polsce powoduje konieczność dużej ostrożności pod względem planowania i wdrażania zagospodarowania turystycznego tego parku narodowego. KPN oferuje człowiekowi, mieszkańcy pobliskiej metropolii możliwość obcowania z przyrodą, czyli to, co jest najcenniejsze i co stanowi o jego wartości i atrakcyjności.

Bibliografia

- Cieszewska A., 2009, *Ocena ruchu turystycznego w Kampinoskim Parku Narodowym w latach 2005-2006*, [w:] *Trwałość i efektywność ochrony przyrody w polskich parkach narodowych*, red. A. Andrzejewska, A. Lubański, Izabelin.
- Dzioban K., 2012, *Studia nad ruchem rekreacyjno-turystycznym w Kampinoskim Parku Narodowym*, Warszawa, praca doktorska, AWF Warszawa.
- Prószyńska-Bordas H., Dzioban K., Kęsicka E., Gajewski A., 2005, *Wycieczkowicze z Warszawy i ich opinie o przystosowaniu Kampinoskiego Parku Narodowego do turystyki*, „Kultura Fizyczna”, nr 3-4.

Tab. 1. Zależność między reżimem ochrony a intensywnością zagospodarowania turystycznego.

Strefa ochrony funkcjonalnej	Wartość przyrodnicza	Dostępność dla turystów	Dozwolona infrastruktura turystyczna
Ścisła	Bardzo wysoka	Niska	Tylko szlaki piesze
Czynna	Wysoka	Średnia	Szlaki, kładki, wieże widokowe, tablice informacyjne, schroniska przed deszczem
Krajobrazowa	Średnia/niska	Wysoka	Szlaki, kładki, wieże widokowe, tablice informacyjne, schroniska przed deszczem, parkingi, tereny rekreacyjne, centra recepcyjno-edukacyjne

Łukasz Popowski

Centrum Edukacyjno-Turystyczne
Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

PRODUKT TURYSTYCZNY „KOLEJKĄ WĄSKOTOROWĄ PO WIEDZĘ, RELAKS I RADOŚĆ”

Budowa zintegrowanej oferty turystycznej związanej z miastem Sochaczew oraz jego bliższą i nieco dalszą okolicą nie posiada długiej tradycji. Mimo dużego potencjału turystycznego powiatu sochaczewskiego, a szerzej patrząc historycznej ziemi sochaczewskiej, na obszarze tym w zasadzie nie wypracowano wspólnego dla różnych podmiotów, a zarazem trwałego produktu turystycznego. Przyczyn takiego stanu rzeczy upatrywać można w wielu aspektach, wynikających między innymi z burzliwych dziejów niniejszego terytorium. Szczegółowe ich zdefiniowanie pozostaje jednak na marginesie naszych aktualnych rozważań i wymagać będzie w przyszłości osobnego opracowania. Z inicjatyw, które warto przywołać, na uwagę zasługuje działalność stowarzyszenia Lokalna Organizacja Turystyczna „Mazowsze Chopina” (LOT). Powstało ono w 2008 r., za główny cel obierając przygotowanie produktu turystycznego dla odwiedzających ziemię sochaczewską w czasie obchodów jubileuszu dwóchsetlecia urodzin Fryderyka Chopina. Niestety, po realizacji głównego celu w 2010 r., działalność LOT-u zaczęła powoli wygasać. W 2013 r. z inicjatywą stworzenia regionalnego produktu turystycznego wystąpiło Muzeum Kolejnictwa w Warszawie ze swym sochaczewskim oddziałem – Muzeum Kolei Wąskotorowej¹. Placówka ta, jako największą atrakcją turystyczną Sochaczewa i jedno z najintensywniej odwiedzanych miejsc powiatu sochaczewskiego², podjęła próbę wzmocnienia swego potencjału poprzez inwestycję w zasoby własne, a także współpracę z różnymi lokalnymi podmiotami w celu budowy zintegrowanej oferty dla turystów. W ten sposób powstał produkt turystyczny pn. „Kolejką wąskotorową po wiedzę, relaks

i radość”³. Jego podstawowym założeniem było połączenie wyjątkowego w skali Europy muzeum⁴ z walorami Puszczy Kampińskiej oraz ciekawą historią regionu. Budowę produktu podzielono na dwa uzupełniające się etapy.

Pierwszy etap rozpoczęty został w 2013 r. i jeszcze się nie zakończył. Jego istotą jest konserwacja, rozbudowa i adaptacja do nowych funkcji infrastruktury oraz renowacja taboru Muzeum Kolei Wąskotorowej. Za najważniejszą zrealizowaną inwestycję niniejszego etapu uznać należy wykonanie modernizacji, znajdującego się w zasobach jednostki, obiektu dawnego przedszkola kolejowego. W efekcie działania w 2015 r. powstało Centrum Edukacyjno-Turystyczne (CET), które wzbogaciło muzeum o nowe, profesjonalnie wyposażone przestrzenie ekspozycyjne, konferencyjne, biurowe, magazynowe i dydaktyczne⁵. Pozwoliło to poszerzyć ofertę placówki, zaaranżować nowe

³ Pomysłodawcą produktu była wicedyrektor Muzeum Kolejnictwa w Warszawie Walentyna Rakiel-Czarnecka.

⁴ Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie powstało w latach 1984–1986 w oparciu o tabor, budynki, infrastrukturę oraz w dużym stopniu załogę, istniejącej w latach 1922–1984 Powiatowej Kolei Sochaczewskiej. Jednostka zajmuje teren i zabudowania dawnej stacji Sochaczew Wąskotorowy. Na jej części zaaranżowano wystawę taboru, a na pozostałym obszarze znajduje się zaplecze z warsztatami. Dziś muzeum, jako prawie stuletni, sprawny zabytek techniki, gromadzi największy zespół taboru wąskotorowego w Europie. Aktualnie 163 zabytkowe lokomotywy, wagony, drezyny i inne pojazdy obejrzyć można na muzealnym skansenie, a kilkadziesiąt kolejnych oczekuje na zapleczu jednostki na konserwację. W salach wystawowych eksponowane są kolekcje unikalnych muzealiów, dokumentujących codzienne funkcjonowanie kolei wąskotorowych w Polsce. Główną atrakcją placówki są przejazdy turystyczne pociągami Retro z Sochaczewa do Wilcza Tułowskiego, na skraj Puszczy Kampińskiej, które muzeum organizuje w sezonie trwającym od kwietnia do października. Wycieczka kończy się piknikiem nad rzeką Łasicą w Osadzie Puszczańskiej w Tułowicach.

⁵ Inwestycja została wykonana w ramach projektów: „Modernizacja i adaptacja budynku po dawnym przedszkolu na cele statutowe Muzeum Kolejnictwa w Warszawie – Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie” oraz „Wyposażenie zmodernizowanych powierzchni muzealnych i dydaktyczno-konferencyjnych w Oddziale Muzeum Kolejnictwa w Warszawie”, w oparciu o dofinansowanie z Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego na lata 2007–2013. Dodatkowe środki zostały pozyskane z Ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego w ramach projektu pt. „Wyposażenie sal wystaw i centrum edukacji”. Zakres podjętych prac był bardzo rozległy: wykonano systemy

¹ Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie w latach 1984–2014 było oddziałem Muzeum Kolejnictwa w Warszawie, zaś od 1 kwietnia 2016 r. stało się filią Stacji Muzeum w Warszawie, nowej instytucji kultury, powołanej po likwidacji Muzeum Kolejnictwa, przez Urząd Marszałkowski Województwa Mazowieckiego oraz PKP S.A.

² Według niepełnych danych w latach 1987–2010 muzeum wyprawiło 1318 pociągów turystycznych na skraj Puszczy Kampińskiej, którymi przewieziono 220 255 pasażerów. W tym czasie muzeum zwiedziło w sumie 370 945 osób. B. Pokropiński, Sochaczewska kolej wąskotorowa, Warszawa 2012, s. 115–116. Dobrym przykładem frekwencji rocznej jest 2015 r., gdy muzeum odwiedziło 28 186 osób, w tym na wycieczkę pociągami Retro wybrało się 12 786 pasażerów.

wystawy czasowe oraz wprowadzić lekcje muzealne⁶. W obiekcie działa również klub modelarski, a we współpracy z lokalnymi instytucjami organizowane są cykliczne spotkania i konferencje animujące najmłodszych oraz popularyzujące historię. Oprócz modernizacji i adaptacji budynku Centrum przearanżowania wymagało również otoczenie obiektu. Działanie to rozpoczęto w 2014 r. od wzniesienia infrastruktury terenowej pn. „Wąskotorówką do Puszczy”, zaprojektowanej dla realizacji edukacji ekologicznej⁷. Następnie, pod koniec 2016 r., wykonano pierwszy etap modernizacji układu komunikacyjnego wokół Centrum, połączony z budową peronu oraz czynnej bocznicy wąskotorowej do obiektu⁸. Ułatwi to w przyszłości działania edukacyjne, obsługę ruchu turystycznego, ekspozycję cennego taboru kolejowego oraz organizację imprez plenerowych i kameralnych. Niezwykle ważną, a bliską ukończenia inwestycją tego etapu, jest naprawa główna parowozu Px29-1704⁹. Do 2011 r. ta unikalna lokomotywa prowadziła muzealne pociągi z Sochaczewa na skraj Puszczy Kampinoskiej. Dzięki działaniom naprawczym, trwającym od listopada 2015 r., parowóz powróci na swój stary szlak w sezonie turystycznym 2017. Po remoncie będzie to jedyny sprawny parowóz tej serii w Polsce oraz jedyna wąskotorowa lokomotywa pod parą na Mazowszu¹⁰. Mimo niewątpliwych sukcesów przed muzeum stoi jeszcze kilka wyzwań w ramach tego etapu. Najbliższe pojawią się już w 2017 r., kiedy planowane jest przeniesienie do Centrum Edukacyjno-Turystycznego kasy, recepcji, sklepiku z pamiątkami, a także głównego wejścia do jednostki. Dzięki temu działalność placówki będzie mogła zostać jeszcze mocniej sprofilowana ku mieszkańcom Sochaczewa. W powiązaniu z niniejszymi działaniami wokół Centrum planowany jest drugi etap modernizacji układu komunikacyjnego, dzięki któremu uporządkowany zostanie ruch pieszy i samochodowy w jednostce oraz wygospodarowana pewna ilość miejsc parkingowych dla zwiedzających. W 2017 r. kontynuowane będą również inne prace nad rozwojem oferty CET. Planowane jest otwarcie w kasie i recepcji Punktu In-

(oświetlenia, antywłamaniowe, telewizji dozorowanej CCTV, wykrywania pożarów), zakupiono sprzęt elektroniczny, konferencyjny i komputerowy, wyposażono dwie sale wystawowe w gabloty z oświetleniem i ekspozytory, zakupiono meble i wyposażono salę dydaktyczną, konferencyjną oraz nowe przestrzenie biurowe i magazynowe, a także wybudowano parking dla niepełnosprawnych.

⁶ Wprowadzona oferta edukacyjna Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie ma na celu przybliżanie dziejów kolei i kolejnictwa, historii regionu oraz ekologii. Dlatego też zajęcia prowadzone są w dwóch blokach tematycznych – kolejowym i regionalnym. Szczegółowo z założeniami oferty zapoznać się można w tekście dr Marty Przygody-Stelmach, *Edukacja ekologiczna w Stacji Muzeum*, zob. ss. 45-46 niniejszego wydawnictwa.

⁷ Inwestycja zrealizowana dzięki dofinansowaniu z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie.

⁸ Inwestycja zrealizowana dzięki dofinansowaniu samorządu województwa mazowieckiego.

⁹ Inwestycja realizowana dzięki dofinansowaniu samorządu województwa mazowieckiego, które zostało pozyskane dzięki zaangażowaniu radnego sejmiku wojewódzkiego Mirosława Adama Orlińskiego oraz Muzeum Kolejnictwa w Warszawie.

¹⁰ Parowozy z serii Px29 (przed II wojną światową Wp29) były produkowane przez Warszawską Spółkę Akcyjną Budowy Parowozów w latach 1929–1931, jako typ Wilno. Powstało wówczas 21 takich jednostek. Lokomotywa osiągała maksymalną prędkość 35 km/h i moc 180 KM, przy 28,5 t. masy z tendrem i naciśnięciu pary w kotle rzędu 13 atm. Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie posiada dwa parowozy tego typu o numerach seryjnych: 1704 (aktualnie w naprawie głównej) i 1708 (zachowany jako pomnik techniki). Są to jedyne zachowane ekspozyty tej serii w Polsce. B. Pokropiński, *Muzealne parowozy wąskotorowe w Polsce*, Żnin 1997, s. 26–29.

formacji Turystycznej, a także, w przypadku pozyskania środków zewnętrznych, zaaranżowanie ekspozycji stałych w salach wystawowych. Dodatkowo w jednym z pomieszczeń udostępniony zostanie muzealny księgozbiór podręczny¹¹. W nieco dalszej perspektywie w jednej z sal Centrum przewidziane jest uruchomienie punktu gastronomicznego. Pozwoli on zatrzymać w muzeum gości na dłużej, jak również przyczyni się do bardziej kompleksowej obsługi ruchu turystycznego. Z uwagi na znaczne zużycie sprawnego taboru Retro, a także konieczność konserwacji najcenniejszych, zdegradowanych obiektów z muzealnego zaplecza, w 2016 r. złożony został wniosek o dofinansowanie działań naprawczych w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Mazowieckiego 2014–2020. W przypadku pozyskania środków naprawę główną przejdą najważniejsze, a zarazem najbardziej wysłużone jednostki taboru, którymi prowadzony jest obecnie ruch turystyczny¹². Dodatkowo zakonserwowane zostaną w formie pomnika techniki, a następnie wzbogacą muzealny skansen, unikalne pojazdy z zaplecza jednostki¹³. W nieco dalszej perspektywie dużym wyzwaniem będą zagadnienia kapitałnego remontu szlaku kolejowego na pełnym, muzealnym odcinku, konserwacji historycznych zabudowań, infrastruktury kolejowej i towarzyszącej na stacji Sochaczew Wąskotorowy, a także wykonania ochronnego zadania dla zabytkowego taboru, ekspozowanego na muzealnym skansenie. By zrealizować te działania, konieczne stanie się uregulowanie kwestii własnościowych jednostki oraz pozyskanie znacznego dofinansowania zewnętrznego.

Drugi etap budowy produktu turystycznego „Kolejką wąskotorową po wiedzę, relaks i radość” wchodzi dopiero w początkową fazę realizacji i nie zależy jedynie od działań samego muzeum. Jego istotą jest stworzenie zintegrowanej oferty turystycznej, w partnerstwie z różnymi lokalnymi podmiotami. Głównym punktem odniesienia oraz łącznikiem tematycznym tworzonego produktu może być linia kolei wąskotorowej, która ujawnia walory krajo- brazowe i turystyczne powiatu sochaczewskiego¹⁴. Dlatego też w preferowanym zasięgu oddziaływania produktu znalazłyby się gminy, do których kolejka dociera dziś¹⁵ bądź docierała dawniej¹⁶, a także gminy sąsiadujące, których mieszkańcy kiedyś korzystali z jej usług¹⁷. W bliższej i nieco dalszej odległości od toru kolei wąskotorowej znajduje się wiele interesujących miejsc oraz obiektów. Część z nich stanowi duże atrakcje turystyczne już teraz, inne wymagają jeszcze działań inwestycyjnych oraz promocyjnych. Z pewnością na dzień dzisiejszy, w ramach współpracy i połączenia w system wzajemnych zależności, w zakres produktu łatwo można włączyć ruiny zamku książąt mazowieckich w Sochaczewie, Muzeum Ziemi Sochaczewskiej i Pola Bitwy nad Bzurą w So-

¹¹ W efekcie wieloletniej działalności w Muzeum Kolei Wąskotorowej udało się zgromadzić pokaźny zasób cennych publikacji i materiałów o tematyce kolejowej, regionalnej i ekologicznej. Zespół ten jest aktualnie w trakcie opracowywania, ale już w 2017 r. będzie można z niego korzystać.

¹² Zgodnie z projektem naprawę główną przejdą m.in. parowóz PKS 3, lokomotywa spalinowa Lxd2-250, wagony motorowe Mbd1-126 i Mbd1-130 oraz zestawy kołowe ośmiu wagonów typu 1Aw.

¹³ Konserwacji ma być poddana m.in. lokomotywa spalinowa Lx-164.

¹⁴ Kompletna linia kolei sochaczewskiej o długości ponad 32 km, która powstała do 1924 r., prowadziła z Sochaczewa do Piasków Królewskich w Puszczy Kampinoskiej oraz do Wyszogrodu (a dokładnie do Kamiona, leżącego na przeciwległym brzegu Wisły).

¹⁵ Miasto Sochaczew, gmina Brochów.

¹⁶ Gmina Młodzieszyn.

¹⁷ Gmina Sochaczew, gmina i miasto Wyszogrod, gmina Kampinos i gmina Leoncin.

chaczewie, Muzeum Dom Urodzenia Fryderyka Chopina i Park w Żelazowej Woli, Kampinoski Park Narodowy, kościół w Brochowie, dwór w Tułowicach, Osadę Puszczańską w Tułowicach oraz Moto Przystań w Plecewicach, oferującą spływy kajakowe rzeką Bzurą. Współpraca uczestników w ramach budowanego produktu już na ten moment sprowadzać się może do kilku działań. Efekt synergii zostałby osiągnięty przede wszystkim poprzez kooperację jak największej liczby podmiotów. Dodatkowo warto byłoby wzajemnie promować ofertę turystyczną każdego z partnerów, czy to poprzez druki ulotne, czy też internetowo. Do tego działania należałoby wykorzystać powstający w Muzeum Kolei Wąskotorowej Punkt Informacji Turystycznej. Naturalną konsekwencją zacieśnienia współpracy byłoby również wydanie przez uczestników produktu wspólnego folderu i innych materiałów promocyjnych. W przypadku sukcesu przy tworzeniu produktu już teraz rysują się potencjalne możliwości jego dalszego rozwoju. Ciekawą szansą byłoby skomunikowanie wycieczki pociągiem Retro ze znajdującymi się niedaleko stacji i przystanków kolejki atrakcjami turystycznymi. Wzbogacenie przejazdu po wąskim torze do Puszczy Kampinoskiej możliwością dodatkowego zwiedzania np. zamku w Sochaczewie, muzeum w Żelazowej Woli czy kościoła obronnego w Brochowie byłoby niezmiernie atrakcyjne i ożywcze dla lokalnej oferty turystycznej. Warto byłoby również efektywniej dla turystyki wykorzystywać budynek stacyjny w Tułowicach, który gmina Brochów przejęła na własność, rozbudowała i zaadaptowała na świetlicę wiejską w 2013 r. Zarządzanie w obiekcie ekspozycji stałej, a następnie włączenie jej w program wycieczki pociągu Retro pozwoliłoby nie tylko

promować atrakcje i historię gminy, ale również wzmocniłoby ofertę turystyczną Muzeum Kolei Wąskotorowej. Z pewnością wiele nowych opcji pojawiłoby się dzięki odtworzeniu aktualnie nieczynnych odcinków wąskiego szlaku do Wyszogrodu¹⁸ oraz Piasków Królewskich¹⁹. Możliwość pierwsza pozwoliłaby Muzeum Kolei Wąskotorowej zaproponować nową wycieczkę, a jednocześnie zaangażować turystycznie gminę i miasto Wyszogrod oraz gminę Młodzieszyn. Byłoby to korzystne również z uwagi na plany budowy zbiornika retencyjnego na kanale Łasica w miejscowości Łasice. Zalew ten ma mieć również funkcję rekreacyjną. Bezpośrednia bliskość Osady Puszczańskiej, gdzie znajduje się zaplecze gastronomiczne oraz noclegowe, a także muzealnego toru kolejki dawałaby szansę stworzenia wspólnej, ciekawej oferty dla turystów oraz ludności miejscowej. Możliwość druga, podjęta we współpracy i za zgodą Kampinoskiego Parku Narodowego, ułatwiłaby zbudowanie wspólnej ekologicznej oferty edukacyjnej, opartej na niepowtarzalnym klimacie wycieczki po wąskim torze poprzez zwarty i będący pod ochroną, unikalny kompleks leśny²⁰.

Głównym celem produktu „Kolejką wąskotorową po wiedzę, relaks i radość” jest wykorzystanie potencjału kulturowego, historycznego i przyrodniczego ziemi sochaczewskiej dla zwiększenia jej atrakcyjności turystycznej. Poprzez stworzenie, wypełnionej lokalnymi atrakcjami, zintegrowanej oferty turystycznej powstanie produkt, który będzie w równym stopniu zachęcał do odwiedzenia Muzeum Kolei Wąskotorowej, jak i do zaznajomienia się z przyrodniczym i historycznym dziedzictwem Sochaczewa oraz okolic.

¹⁸ Odcinek z Tułowic do Kamiona (Wyszogrodu) o długości ponad 6 km jest nieczynny od 1984 r.

¹⁹ Odcinek z Wilcza Tułowskiego do Piasków Królewskich o długości blisko 9 km jest nieczynny od 1984 r.

²⁰ Zbliżona działalność odbywa się na kolei leśnej w Hajnówce w Puszczy Białowieskiej, gdzie oprócz pociągów turystycznych po wąskim torze prowadzony jest również ruch drezynowy o takim charakterze.

dr Marta Przygoda-Stelmach

Centrum Edukacyjno-Turystyczne
Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie

EDUKACJA EKOLOGICZNA W STACJI MUZEUM

Od 2011 r. Muzeum Kolejnictwa, którego kontynuatorem jest Stacja Muzeum, podejmuje działania z zakresu edukacji ekologicznej. Doskonałą podstawą do rozpoczęcia tych działań jest bliskość Puszczy Kampinoskiej i pociąg Retro, który w sezonie turystycznym zabiera turystów na skraj Kampinoskiego Parku Narodowego. Przez ostatnich pięć lat podjęto szereg działań, mających na celu propagowanie właściwych postaw proekologicznych i społecznych oraz promowanie walorów przyrodniczych zachodniego Mazowsza.

Od samego początku Muzeum postawiło na współpracę z Wojewódzkim Funduszem Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, dzięki któremu pozyskiwano środki na realizację projektów związanych z ekologią. Dzięki dotacjom, udało się zorganizować konkurs plastyczny i multimedialny dla szkół pod hasłem „Dlaczego kolej jest ekologiczna?”. Następnie, dzięki pozyskanym środkom opracowano również zeszyt edukacyjny pod tym samym tytułem, który prezentuje ekologiczne środki transportu, jak należy dbać o środowisko naturalne oraz jakie są zasady ekologicznego postępowania w miejscach przyrodniczo cennych oraz tablice ekologiczne.

W 2014 r., również dzięki kolejnym środkom z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, na skansenie filii w Sochaczewie (Muzeum Kolei Wąskotorowej) opracowano, a następnie zamontowano ekologiczną ścieżkę edukacyjną. Dzięki temu Muzeum uzyskało infrastrukturę terenową, służącą edukacji ekologicznej, pn. „Wąskotorówką do Puszczy”. Ścieżka składa się z 6 gier dydaktycznych, 4 tablic tematycznych oraz 2 terenowych pomocy dydaktycznych. Całość wzbogacają stoły z zadaniem. Ścieżka cieszy się zainteresowaniem osób odwiedzających placówkę.

W tym roku, już jako Stacja Muzeum, podjęliśmy kolejne wyzwanie aplikowania do konkursów z zakresu edukacji ekologicznej, ogłoszonych przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej. Dzięki złożonym wnioskom udało się pozyskać środki na dwa następne projekty: „Organizacja konferencji »Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce«” i „Organizacja konkursu fotograficznego »Zielony pociąg Retro do Puszczy«”. Celem projektów jest zwiększenie świadomości ekologicznej, koncentrującej się wokół miejsc ze szczególnymi walorami przyrodniczymi, zwiększenie

wykorzystania walorów ekologicznych w turystyce, pogłębianie wiedzy i promocja właściwych wzorców w temacie edukacji ekologicznej i jej znaczenia w turystyce, integracja środowiska zajmującego się tematyką ekologii w turystyce oraz promocja produktu turystycznego Muzeum (pt. „Kolejką wąskotorową po wiedzę, relaks i radość”) w oparciu o walory ekologiczne Puszczy Kampinoskiej i inne okoliczne atrakcje. Ponadto nasza placówka dzięki omawianym projektom stara się wypracowywać nowy model współpracy pomiędzy Stacją Muzeum Sochaczew, a partnerami zajmującymi się tematyką ekologii w turystyce oraz propagować ekologię w środowisku lokalnym i ponadlokalnym.

Oprócz realizowania projektów edukacyjnych Muzeum Kolejnictwa brało również udział w dwóch edycjach „Dnia Ziemi”. W 2012 r. stoisko Muzeum zorganizowane było pod hasłem: „Dlaczego kolej jest ekologiczna?”, kontynuując wspomniany już wcześniej konkurs ekologiczny, odbywający się w 2011 r. Na stoisku zaprezentowane zostały najciekawsze prace konkursowe, które dotyczyły ekologicznej kolei, a w szczególności korzystania z ekologicznych środków transportu. Ekspozycja prac została wzbogacona o prezentacje multimedialne. Prezentowany był również film, ukazujący jak kolej dba o środowisko naturalne, budując np. przejścia dla zwierząt lub montując odpowiednie urządzenia odstraszające zwierzęta w obszarze linii kolejowych. Ponadto, zorganizowane zostały warsztaty eksperymentalne dla dzieci i młodzieży, ukazujące obieg wody w przyrodzie, działanie pary oraz wytwarzanie energii różnymi sposobami. W 2013 r. Muzeum przygotowało natomiast prezentację nawiązującą do gospodarki odpadami na kolei i dotyczącą zarówno zużytego taboru kolejowego, jak i odpadów towarów, powstałych w wyniku transportu kolejją. Problematyka została pokazana na przykładzie taboru kolejowego, stanowiącego zbiory placówek w Warszawie i Sochaczewie oraz dzięki współpracy z PKP Cargo. W prezentacji położono nacisk na rolę prowadzenia gospodarki przyjaznej środowisku. Do prezentacji wykorzystano dziesięć dużych tablic poświęconych zagadnieniu „Dlaczego kolej jest ekologiczna?”, stanowiących dobrą bazę informacyjną. Ekspozycję uzupełniły starannie dobrane eksponaty i zdjęcia taboru z Muzeum.

Ofertę ekologiczną placówki uzupełniają również lekcje muzealne. Jedną z nich jest wyjazdowa lekcja muzealna „Zielona

Kolejka”. Wychodząc naprzeciw oczekiwaniom grup szkolnych, stworzono ofertę, która łączy w sobie standardowe zajęcia z przyjemnością podróżowania koleją i biwakowania na łonie natury. Od 2013 r., w sezonie przejazdów kolei wąskotorowej, zainaugurowano lekcję, podczas której uczestnicy mają okazję zgłębiać tajniki przyrody w warunkach nieporównanie atrakcyjniejszych niż klasa szkolna. Lekcja ta odbywa się w trakcie wycieczki w wagonie Retro, a następnie w Kampinoskim Parku Narodowym, gdzie dzieci poznają bogactwo przyrodnicze tej części puszczy. Przebieg lekcji jest następujący:

- 9:50–10:30 – zwiedzanie Muzeum Kolei Wąskotorowej z przewodnikiem,
- 10:30–11:45 – przejazd pociągiem Retro do Wilcza Tułowskiego w Puszczy Kampinoskiej, podczas którego odbywają się elementy edukacyjne,
- 11:45–12:25 – zajęcia w trakcie spaceru po Puszczy Kampinoskiej,
- 12:25–12:34 – przejazd do Tułowic,
- 12:34–14:14 – ognisko z kiełbaskami w Osadzie Puszcząńskiej w Tułowicach, połączone z elementami edukacyjnymi,
- 14:14–15:20 – powrót do Sochaczewa, podczas którego odbywają się elementy edukacyjne.

Dodatkowo w 2015 r. przy Muzeum Kolei Wąskotorowej w Sochaczewie otwarte zostało Centrum Edukacyjno-Turystyczne, oferujące nowe przestrzenie wystawowe i dydaktyczne (m.in. 3 sale wystawowe, sala konferencyjna, sala edukacyjna). Dzięki temu możliwe stało się kolejne poszerzenie oferty Muzeum. Nowe, w pełni wyposażone pomieszczenia dały możliwość opracowania

nowej oferty lekcji muzealnych, organizowania spotkań tematycznych oraz konferencji. Nowe przestrzenie dały ponadto szansę na pozyskiwanie nowych środków finansowych w ramach konkursów ofert, m.in. również tych organizowanych przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie.

Stacja Muzeum i jej filia w Sochaczewie przez ostatnich kilka lat udowodniły, że nawet muzeum techniki może popularyzować i propagować edukację ekologiczną oraz z powodzeniem łączyć ją z turystyką. Najlepszym dowodem powodzenia działalności w obszarze ekologii w Stacji Muzeum są zrealizowane i obecnie trwające projekty z Wojewódzkiego Funduszu Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej, infrastruktura dydaktyczna na skansenie Muzeum Kolei Wąskotorowej czy chociażby włączenie w tę działalność pociągu Retro do Puszczy Kampinoskiej. Mamy nadzieję, że działania przez nas podejmowane zwrócą uwagę na walory oraz bogactwo środowiska naturalnego Kampinoskiego Parku Narodowego w trakcie przejazdu pociągiem Retro oraz rozbudzą wrażliwość na wartości przyrodnicze środowiska naturalnego. Przystępując do działań z zakresu ekologii, zawsze mamy na względzie przekazywanie zasad ekologicznego postępowania z naturalnymi zasobami przyrodniczym oraz poszerzanie wiedzy turystów na temat właściwego zachowania w Kampinoskim Parku Narodowym oraz innych, przyrodniczo cennych miejscach. Wierzymy, że połączenie edukacji ekologicznej z przyjemnością odpoczynku na łonie natury oraz przejazdu zabytkowym środkiem lokomocji daje możliwość stworzenia klimatu sprzyjającego rodzeniu się refleksji i przeprowadzenia analizy własnych postaw wobec przyrody.

SPIS TREŚCI

<i>Słowo wstępne – Walentyna Rakiel-Czarnecka</i>	5
Program konferencji	7
dr Bogna Moszyńska – <i>Ochrona lasów, turystyka zrównoważona oraz edukacja przyrodnicza w dolinie środkowej Wisły w okolicach Warszawy</i>	9
dr Jan Paweł Piotrowski – <i>Turystyka jako źródło informacji o środowisku oraz sposób kształtowania świadomości ekologicznej na przykładzie działalności PTTK</i>	15
dr Bogna Moszyńska – <i>Edukacja ekologiczna i turystyka zrównoważona</i>	19
dr Piotr Dominik – <i>Produkt turystyczny oraz przykłady wykorzystania walorów przyrodniczych jego powstania</i>	27
Małgorzata Mickiewicz – <i>Walory przyrodnicze Kampinoskiego Parku Narodowego</i>	31
Małgorzata Wawryszuk – <i>Edukacja przyrodnicza w Kampinoskim Parku Narodowym</i>	33
Katarzyna Mikrut – <i>Kampinos i turyści – wpływ człowieka na przyrodę oraz przyrody na człowieka</i>	37
Łukasz Popowski – <i>Produkt turystyczny „Koleją wąskotorową po wiedzę, relaks i radość”</i>	41
dr Marta Przygoda-Stelmach – <i>Edukacja ekologiczna w Stacji Muzeum</i>	45

STACJA MUZEUM
SOCHACZEW

Mazowsze.
serce Polski

POLSKIE KOLEJE PAŃSTWOWE
Spółka Akcyjna

Wojewódzki Fundusz
Ochrony Środowiska
i Gospodarki Wodnej
w Warszawie

Publikacja wykonana w ramach zadania: Organizacja konferencji „Znaczenie miejsc przyrodniczo cennych oraz edukacji ekologicznej w turystyce”, dofinansowanej w formie dotacji w kwocie 10.735 zł przez Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej w Warszawie, www.wfosigw.pl